فصلنامه علمی شیعه‌شناسی
صفحات ۳۵ تا ۷۰
سال ۲۳ / شماره ۸۹ / بهار ۱۴۰۴

A Quarterly for Shi'a Studies
Vol. 23 / No. 1
Spring 2025

واکاوی راهبردهای آیت‌الله بروجردی در ترویج مذهب تشیع در اروپا و آمریکا

سیاوش یاری[۱] / محمد بنشاخته[۲] / طاهره نظری ایلخانی آبادی[۳]

تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱ / تاریخ تصویب نهایی: ۱۴۰۵/۰۲/۲۸
(DOI): 10.22034/shistu.2026.2081376.2576

چکیده

پرسش اصلی پژوهش آن است که آیت‌الله بروجردی با چه راهبردهایی توانست تصویری مستند، علمی و نظام‌مند از تشیع امامی را در غرب ارائه کند؟ رویکرد مطالعه، ترکیبی از تحلیل تاریخی ـ مضمونی و بررسی اسناد مرتبط با مکاتبات، حمایت‌های علمی، و شبکه‌سازی‌های دینی این شخصیت است. یافته‌ها نشان می‌دهد که آیت‌الله بروجردی با اتکا به بینشی جهانی، رویکردی تقریب‌گرایانه، و تأکید بر هویت اعتقادی امامیه، مجموعه‌ای از راهبردهای مؤثرِ عمرانی ـ نهادی، انسانی، ارتباطی و فکری را دنبال کرده است. از جمله می‌توان به حمایت از بنیان‌گذاری مراکز علمی و تبلیغی شیعه در اروپا و آمریکا، تقویت نیروی انسانی فعال در عرصهٔ گفت‌وگوی بین‌الادیانی، تشویق به ترجمه و انتشار متون اعتقادی امامیه، و تعامل سنجیده با مؤسسات مسیحی و دانشگاه‌های اروپایی اشاره کرد. این اقدامات زمینهٔ شکل‌گیری نخستین شبکه‌های معرفی و تبیین تشیع امامی در غرب را فراهم ساخته و در تکوین بازنمایی‌های علمی و بین‌المللی اندیشهٔ امامیه در دهه‌های بعد اثرگذار بوده است. در نتیجه، راهبردهای آیت‌الله بروجردی تنها در چارچوب فعالیت‌های تبلیغی قابل‌فهم نبوده بلکه بر شناخت ساختارهای فرهنگی غرب، تقویت ظرفیت‌های علمی و گفت‌وگویی، و ایجاد پایگاه‌های معرفتی پایدار برای تشیع امامی استوار است.

کلیدواژه‌ها: آیت‌اللّه بروجردی؛ مذهب تشیع؛ اروپا؛ آمریکا؛ راهبردهای تبلیغی.

---

۱. دانشیار تاریخ اسلام، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران، مؤلف مسئول / s.yari@ilam.ac.ir
۲. دانش‌آموخته دکترای گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران / m.benshaghte73@gmail.com
۳. دانش‌آموخته دکترای گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران / tahherehnazari@yahoo.com

۱. مقدمه

بررسی سیره و نقش شخصیت‌هایی که در تاریخ تشیع سهمی بنیادین داشته‌اند، همواره مورد توجه پژوهشگران بوده است. در دوران معاصر، شماری از عالمان و اندیشمندان شیعی در تبادلات فکری با جهان اسلام نقشی فعال ایفا کرده‌اند. ازجمله می‌توان به آیت‌الله کاشانی، نواب صفوی، آیت‌الله طالقانی و میرزا خلیل کمره‌ای اشاره کرد که مسئله قدس شریف را محور تعاملات خود با جهان اهل سنت قرار داده و درصدد شکل‌دهی به جنبشی ضد صهیونیستی بودند. در همین راستا، آیت‌الله بروجردی و شیخ محمدتقی قمی مسئله تقریب مذاهب اسلامی را در کانون توجه خود داشتند. امام خمینی﵀ نیز در پی تبیین و پی‌ریزی «اسلام حداکثری» و گسترش وحدت اسلامی در میان توده‌های جوامع مسلمان بودند. آیت‌الله خامنه‌ای علاوه بر تأکید بر وحدت فراگیر مسلمانان، مسئله مقاومت و استکبارستیزی را نیز در کانون اندیشه‌ی سیاسی خود قرار دادند. در این میان، اندیشمندانی چون دکتر شریعتی و روشنفکران ملی ـ مذهبی نیز دغدغه روشنفکری دینی، عدالت اجتماعی و احیای اندیشه اصلاحی را دنبال می‌کردند.

در پیوند با این جریان‌های فکری و اجتماعی، یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های ترویج فرهنگ شیعی را می‌توان در اندیشه و عملکرد آیت‌الله‌العظمی بروجردی مشاهده کرد. تفاوت‌های موجود در بینش و روش طلیعه‌داران جنبش‌های فکری معاصر، بررسی اندیشه و اقدامات آنان را ضروری می‌سازد. اهمیت این پیشگامی زمانی آشکارتر می‌شود که حرکت‌های اصلاحی و وحدت‌طلبانه در عرصه‌های اعتقادی و اجتماعی نمود یابد؛ همانند جنبش تقریب مذاهب اسلامی که باهدف نزدیک سازی دیدگاه‌های مذاهب مختلف اسلامی شکل گرفت. از میان شخصیت‌های برجسته این عرصه می‌توان به آیت‌الله حائری، آیت‌الله بروجردی، آیت‌الله کاشانی، شیخ محمود شلتوت و دیگران اشاره کرد. بدون تردید، نقش آیت‌الله بروجردی در طرح و تقویت مسئله وحدت اسلامی و ایجاد زمینه‌های گفت‌وگوی فکری میان شیعه و اهل سنت را نمی‌توان نادیده گرفت.

در دوران زعامت وی، حوزه علمیه قم رونق و نظم تازه‌ای یافت. آیت‌الله بروجردی با ایجاد دفتر مرکزی برای ثبت مأموران جمع‌آوری وجوهات، ساختاری نو در نظام مالی حوزه

پدید آورد. او ضمن اصلاح نظام آموزشی، مدارسی تأسیس کرد کـه در آن علـوم طبیعـی در کنار معارف اسلامی تدریس می‌شد. همچنین روابط علمـی مسـتمری بـا دانشـگاه الازهـر برقرار نمود و مبلغانی به کشورهای آسیایی، آفریقایی و اروپایی اعزام کـرد. (آوری، ۱۳۸۸، ص۳۲۴) بروجردی با اندیشمندان روشن‌فکر نیز در ارتباط بود؛ چنان‌که واعظزاده خراسانی از دیدارهای مکرر شیخ محمدتقی قمی ـ از بانیان دارالتقریب قاهره ـ و علامه مصـلح‌الدین ابن‌الدین در منزل او یاد کرده است. (واعظزاده خراسانی، ۱۳۸۵، ص۲۶۷) دامنه اندیشه‌ی او از مرزهای جهان اسـلام فراتـر می‌رفـت و بـا اعـزام نماینـدگانی بـه اروپـا و آمریکـا، در تبیین آموزه‌های اسـلامی اهتمـام می‌ورزیـد. (مطهـری، ۱۳۸۸، ص۲۶۳؛ دوانـی، ۱۳۷۲، ص۲۱۱)

آیت‌الله بروجردی با بهره‌گیـری از جایگـاه مرجعیـت و تـرویج رویکردهـای تقریبـی مذهب تشیع، در ایجاد تحولات بنیادین حوزه‌های علمیه و پیشبرد سیاست تقریب مـذاهب اسلامی نقشی مؤثر و پایدار ایفا کـرد. از او آثـار و بناهـای مـذهبی متعـددی برجای‌مانـده است؛ ازجملـه مسـجد اعظـم قـم، کتابخانـه آن، و مدارسـی در داخـل و خـارج از ایـران. همچنین با اعزام منظم و هدفمند مبلغانی به کشورهای مختلف ازجمله آلمان (هـامبورگ)، آمریکا، کانادا و دیگر نقاط، خدمات چشمگیری در گسترش دین اسلام ارائه نمـود. مسـئله اصلی پژوهش حاضـر آن اسـت کـه فعالیت‌هـای فرهنگـی، اجتمـاعی و مـذهبی آیت‌اللـه بروجردی چگونه بوده و این راهبردها چه تأثیر و ارتباطی با انسجام فکـری و تـرویج مبـانی اسلام شیعی در اروپا و آمریکا داشته است.

۲. پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر، پژوهشگران متعددی به ابعاد گوناگون شخصیت و عملکرد آیت‌الله بروجردی پرداخته‌اند. با این حال، پژوهشی مستقل که به طور مشخص راهبردهای ایشان را در ترویج مذهب تشیع در اروپا و آمریکا واکاوی کند، تاکنون انجام نشده است. تحقیق حاضر با تمرکز بر این موضوع، کوششی نوآورانه در بازخوانی کنش‌های دینی، فراملی مرجعیت شیعه به شمار می‌آید. مطالعات پیشین را می‌توان در چند حوزه مرتبط دسته‌بندی کرد:

نخست؛ اندیشه وحدت‌گرا و ارتباط با مذاهب دیگر: رویکرد وحدت‌گرایانه بروجردی زمینه‌ساز تعامل او با الازهر و تأسیس دارالتقریب در قاهره بوده و پایه‌ای برای معرفی تشیع در سطح جهان اسلام و فراتر از آن فراهم آورد. (میرجلیلی، ۱۳۹۳؛ قریشی و همکاران، ۱۳۹۱)

دوم؛ بازسازی و بین‌المللی ساختن حوزه علمیه قم: احیای حوزه قم به عنوان پایگاه مرکزی تشیع، زیرساخت لازم برای اعزام مبلغان و ارتباط با شیعیان در خارج را فراهم کرد. (کمالیان، سروری و جعفریان؛ کریمی، ۱۳۹۸؛ مجموعه تاریخ شفاهی مرکز اسناد انقلاب اسلامی)

سوم؛ رویکرد فرهنگی و اجتماعی: پژوهشگران با بررسی جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی عملکرد بروجردی، نقش او در تقویت هویت شیعی و ارتباط با جامعه را برجسته کرده‌اند. (صرامی، ۱۳۹۴؛ رضوی، ۱۳۹۳؛ روح‌بخش اله‌آباد؛ سلیمانی بروجردی، ۱۳۹۰، ۱۳۹۳)

چهارم؛ ارتباطات بین‌المللی و فعالیت‌های تبلیغی: منابع پراکنده به نقش ایشان در معرفی شیعه و تعامل با جوامع مسلمان و مراکز غربی اشاره کرده‌اند. (تهوری، ۱۳۸۲؛ دوانی، ۱۳۷۲؛ ذبیح‌زاده، ۱۳۸۳)

ناظر بر جستجو میان آثار مرتبط می‌توان بیان کرد که تحقیق مستقلی تاکنون راهبردها، شبکه ارتباطات، اعزام مبلغان و نهادهای مرتبط با ایشان را به صورت نظام‌مند بررسی نکرده است در نتیجه، پژوهش حاضر با رویکرد تحلیلی ـ اسنادی و تمرکز بر راهبردهای بین‌المللی، شبکه ارتباطات، مکتوبات و فعالیت‌های تبلیغی، تلاش می‌کند نقش آیت‌الله بروجردی را در ترویج تشیع در اروپا و آمریکا واکاوی کرده و افق تازه‌ای برای مطالعات تاریخی و اجتماعی در باب کنش فراملی مرجعیت شیعه ارائه دهد.

۳. راهبردهای نهادی و عمرانی آیت‌الله بروجردی

راهبردهای نهادی و عمرانی آیت‌الله بروجردی به‌منظور ایجاد زیرساخت‌های پایدار برای آموزش دینی، فعالیت‌های فرهنگی و تقویت هویت اسلامی دنبال می‌شد. این اقدامات

شامل تأسیس مراکز اسلامی، مساجد و نهادهای آموزشی بوده که علاوه بر پاسخ‌گویی به نیازهای دینی و اجتماعی مسلمانان، نقش مهمی در تحکیم حضور فرهنگی و دینی شیعیان در داخل و خارج از ایران ایفا می‌کرد.

۳-۱. احداث مسجد هامبورگ

آیت‌الله بروجردی در دوران زعامت خود بر حوزه علمیه قم مجموعه‌ای گسترده از اقدامات بنیادین را سامان داد که حاصل آن گسترش و معرفی مکتب جعفری در سطح جهانی بود. وی طی حدود شانزده سال اقامت در قم، با همکاری دیگر عالمان، حوزه‌ای پرجمعیت و برخوردار از نظم آموزشی تازه پدید آورد که شعاع اثرگذاری آن به سراسر جهان اسلام و جوامع شیعی در خارج از کشور گسترش یافت. اهتمام او در نشر آموزه‌های مکتب جعفری، تقویت نظام آموزشی حوزه، تشویق فضلا، بنیان‌گذاری مدارس و مساجد در نقاط مختلف جهان و اعزام عالمان و مدرّسان به مراکز اسلامی، نقشی محوری در ترویج دین و معرفی هویت شیعی ایفا کرد. (جرفادقانی، ص۱۳۶۴، ۴۲۰؛ Esposito, Vol. 2, P.57) مدارس وابسته به این جریان که امروزه نیز با رویکرد دینی و برگزاری کلاس‌های قرآنی فعال‌اند، همچنان مورد استقبال خانواده‌های مسلمان قرار دارند.

بروجردی برای تحقق این برنامه‌ها، افزون بر ترغیب افراد متمکن و خیرخواه، خود نیز تا حد امکان از پشتیبانی مالی دریغ نمی‌کرد. (دوانی، ۱۳۷۲، ص۲۱۲) احداث مسجد عظیم هامبورگ در آلمان غربی نمونه‌ای شاخص از این اقدامات است. زمینی با مساحت تقریبی چهار هزار مترمربع در یکی از بهترین مناطق هامبورگ ـ کنار دریاچه آلستر ـ به مبلغ ۲۵۰٬۰۰۰ مارک خریداری شد و در سال ۱۳۳۹ ش، سنگ بنای مسجد طی مراسمی باشکوه با حضور شخصیت‌های آلمانی و ایرانی و توسط حجت‌الاسلام محققی ـ نماینده آیت‌الله بروجردی ـ نهاده شد. عملیات ساخت نیز در همان سال آغاز گردید. (دوانی، ۱۳۷۲، ص۲۳۵ـ۲۲۷)

آیت‌الله بروجردی، محققی را برای این مأموریت شایسته یافت و طی نامه‌ای به میرزا علینقی کاشانی ـ از تجار معتبر و خیّر مقیم هامبورگ ـ خواست تا زمینی مناسب برای

احداث مسجد تهیه کند. نام کاشانی همچون شخصیت‌هایی چون مرحوم ریسمانچی دستمالچی، حاج سید مهدی خرازی و حاج صادق ناجی، در حافظه نسل‌های پیشین به‌عنوان تاجر خیرخواه و معتمد باقی‌مانده است. روایت است که هرگاه مرجعیت در پرداخت وجوهات شرعیه با کمبود نقدینگی مواجه می‌شد، کاشانی این نیاز را با وام‌های بلاعوض تأمین می‌کرد. بسیاری از اقدامات نهادساز یک قرن اخیر ـ مانند تأسیس مدارس مذهبی، یتیم‌خانه‌ها، بیمارستان‌ها و موقوفات فرهنگی ـ مرهون تلاش چنین افرادی است. (مصاحبه صادق خرازی از شجره‌نامه مرحومه «عفت کاشانی»، والده محمدجواد ظریف، ۱۳۹۲/۱۰/۷؛ امام خمینی، ۱۳۷۹، ج۱، ص۲۵)

باوجود دشواری‌های متعدد، مجوز ساخت مسجد صادر شد و با کمک‌های مالی ایران و ایرانیان مقیم هامبورگ، اسکلت بنا تا مرحله زیر سقف پیش رفت. خواست مسلمانان مبنی برساخت گنبد، مهندسان آلمانی را با چالش فنی روبه‌رو ساخت؛ ازاین‌رو یکی از مهندسان برای آشنایی با معماری گنبدی به ایران اعزام شد. وی پس از بازدید از مساجد تهران، قم و اصفهان تمایل یافت با آیت‌الله بروجردی دیدار کند؛ اما در آن هنگام آیت‌الله به دلیل عارضه قلبی بستری بود و اندکی بعد خبر رحلت او از رادیوپخش شد. این رویداد با واکنش گسترده مردمی، تعطیلی بازارها و طرح موضوع جانشینی مرجعیت عامه ـ با نامزد شدن سید احمد خوانساری ـ همراه بود. (Azimi, 2009, P.341)

روزنامه آلمانی هامبورگر اِبندبلات نیز توقف موقت عملیات ساخت مسجد را بازتاب داد. این روزنامه و نیز هامبورگر انتسایگر از نخستین مراحل، تحولات و واکنش‌های عمومی را پیگیری می‌کردند. پس از رحلت آیت‌الله، با تشکیل هیئتی مرکب از تجار و متدینان ایرانی، پیگیری پروژه به این هیئت سپرده شد و سرانجام با حمایت آنان، ساخت مسجد به انجام رسید. (دوانی، ۱۳۷۲، ص۲۱۴ـ۱۳؛ انصاری محلاتی، ۱۳۷۱، ص۱۱)

در روند شکل‌گیری نهادهای دینی ایرانیان خارج از کشور، سندی مربوط به نامه رسمی هیئت ساختمان مسجد ایرانیان در هامبورگ (۱۳۳۸ش)، نمونه‌ای گویای چگونگی سازمان‌یافتگی جامعه مهاجر ایرانی است. در این سند، تأمین بخشی از هزینه ساخت از طریق وام ۵۵۰ هزار مارکی و اشاره به اجازه آیت‌الله بروجردی برای مصرف وجوهات

شرعی، نشان می‌دهد که نهاد دینی مهاجران بر دوپایه «منابع مالی ایرانیان مقیم خارج» و «پشتیبانی مرجعیت در ایران» استوار بوده است. همچنین درخواست مستقیم هیئت ساختمان از مخاطبان ایرانی برای مشارکت مالی، بیانگر پیوند دوسویه جامعه مهاجر و شبکه مذهبی ـ اجتماعی ایران در تکوین نخستین مرکز شیعی در اروپا است. (سند: نامه هیئت ساختمان مسجد ایرانیان در هامبورگ، ۱۹۵۹/۱۳۳۸)

سندی دیگر نشان می‌دهد که در سال ۱۳۴۰ ش، نشریه‌ای آلمانی آگهی‌ای منتشر کرد و از برگزاری «مراسم باشکوه عید سعید فطر» در روز یکشنبه ۱۴ مهر ۱۳۴۰ در بزرگ‌ترین سالن شهر هامبورگ، یعنی سالن کوری‌هاوس، خبر داد. این مراسم با مشارکت جامعه مسلمانان ـ به‌ویژه شیعیان ایرانی مقیم هامبورگ به رهبری آیت‌الله دکتر سید محمد بهشتی ـ و جمعی از شهروندان آلمانی برگزار شد. در این آیین، دکتر راینهارد هوبر، محمد محققی، مهندس بانهادی و علی اناری سخنرانی کردند. این واقعه با نزدیک شدن به مرحله اجرای نقشه‌های احداث نخستین مسجد دارای مناره در آلمان (مسجد امام علی علیه‌السلام) هم‌زمان شد و ازاین‌رو اهمیتی دوچندان یافت. این جشن دومین مراسم عمومی بزرگ عید فطر مسلمانان در آلمان پس از جشن سال ۱۹۵۶ در شهر انتسایگر به شمار می‌رود (سند جشن عید فطر مسلمانان در انتسایگر، ۱۹۵۶ م) و از مهم‌ترین شواهد آغاز نهادینه شدن آیین‌های اسلامی و روند ساخت نخستین مسجد رسمی شیعی در این کشور محسوب می‌شود.

۳-۲. تأسیس مرکز اسلامی امام علی علیه‌السلام در هامبورگ (پایگاه دائمی فعالیت‌ها)

مرکز اسلامی امام علی علیه‌السلام در هامبورگ یکی از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین مراکز اسلامی ـ شیعی در آلمان است که سابقه درخشانی در تبلیغ و ترویج تشیع در این کشور دارد. هم‌اندیشی ۱۲۰ مؤسسه شیعی از امتیازات این مرکز است و نشریه‌ای به نام الفجر به زبان آلمانی که دربرگیرنده معارف و مسائل اسلامی است که در حدود شصت صفحه در شمارگان سه هزار نسخه انتشار می‌یابد. (متقی ۱۳۹۱، ص۱۷۳؛ جعفریان، ۱۳۸۷، ص۶۶۶) که نتیجه آن همان‌طور که امروزه می‌بینم و محققین اذعان دارند (موسویان، ۱۳۷۵) مطالعات شرقی، اسلامی، شیعی و همچنین ایران‌شناسی در مراکز علمی و دانشگاهی آلمان باسابقه دیرینه است.

۴. راهبرد نیروی انسانی آیت‌الله بروجردی: اعزام نظام‌مند مبلغان

از اقدامات مؤثر و برجسته‌ای که به‌وسیله آیت‌الله بروجردی انجام شد، اعزام سفیران مذهبی به کشورهای دیگر بود. پیش از اقدام ایشان، این فعالیت به‌صورت نامنظم و بدون برنامه‌ریزی توسط مبلغان محدودی انجام می‌گرفت. آیت‌الله بروجردی به این امر سامان بخشید و مجموعه‌ای ساختارمند با اهداف مشخص تشکیل داد که آثار قابل‌توجهی بر جای گذاشت.

مطهری، مبلغینی که اسلام را در غرب ترویج کرده‌اند، شامل گروه‌هایی مانند مستشرقین، دانشجویان مسلمان متعهد، دانشمندان مصری و هندی و همچنین فعالیت فرقه‌هایی چون قادیانی می‌داند. او که خود از شاگردان بروجردی به شمار می‌رود و از تفکرات و دغدغه‌های استاد خود آگاه بود، درباره روش ایشان چنین می‌نویسد: «وی برخلاف اسلاف و هم‌عصران خود، از تاریخ قرون جدید و اوضاع عصر حاضر تا حدود نسبت خوبی آگاه بود و معتقد بود اگر حقایق فطری اسلام بر افکار حقیقت‌جو و کاوشگر و کم‌تعصب اروپایی عرضه شود، این دین حنیف را تدریجاً خواهند پذیرفت. بر همین اساس، نمایندگانی به آمریکا و اروپا اعزام کرد و در کار اعزام نماینده به لندن و برخی دیگر از نقاط جهان بود که اجل فرارسید». (مطهری، ۱۳۸۸، ص۲۶۱-۲۶۲)

یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های بروجردی برای اعزام مبلغ به اروپا و آمریکا، نظر بلند و افکار اصلاح‌جویانه او بود؛ امری که در طول تاریخ مرجعیت شیعه سابقه نداشت. او در رسیدگی به امور دینی ایرانیان و مسلمانان جهان دریغ نمی‌کرد و توجه به دنیای غرب و سرزمین‌های مستعد اروپا برای پذیرش حقایق نورانی اسلام و مکتب متین و خردپسند اهل‌بیت‌ﷺ را از مهم‌ترین برنامه‌های خود قرار داده بود و با جدیت خاصی اوضاع‌واحوال مبلغان اعزام‌شده را پیگیری می‌کرد. «از میان همه کشورها، آلمان را بر سایر کشورها مقدم داشتند. علاوه بر آلمان، در آمریکا نیز نماینده تعیین کرده بودند. از ژاپن، وین پایتخت اتریش و اندونزی نیز نماینده خواسته بودند که متأسفانه با رحلت ایشان، این امر عملی نگردید». (دوانی، ۱۳۷۲، ص۲۵۲)

از جمله مبلغانی که آیت‌الله بروجردی برای ترویج اسلام و احکام دینی به کشورهای غربی فرستاد، می‌توان به آیت‌الله شیخ محمدتقی محققی لاهیجی، حجت‌الاسلام دکتر مهدی حائری یزدی (فرزند آیت‌الله حائری، مؤسس حوزه علمیه قم) و استاد صدرالدین بلاغی اشاره کرد. شرح اقدامات هر یک از این مبلغین به شرح زیر است:

۴-۱. مبلغان پایه‌گذار و کوتاه‌مدت

آیت‌الله میرزا ابوالقاسم محمدی گلپایگانی (۱۳۲۵ ق)، متولد روستای اسفرنجان شهرستان گلپایگان، از عالمان برجسته و نخستین نماینده اعزام‌شده توسط آیت‌الله بروجردی به اروپا بود. (ترابی، ۱۳۹۴، ص۱۹۵) وی به مدت شش ماه در هامبورگ اقامت داشت و در این مدت، به نمایندگی از سوی بروجردی، فعالیت‌های اولیه تبلیغی و فرهنگی شیعی را سامان داد. اگرچه دوره حضور او کوتاه بود، اما نقش کلیدی در هموارسازی مسیر برای اعزام نمایندگان بعدی و تثبیت پایه‌های تبلیغ تشیع امامی در آلمان ایفا کرد.

۴-۲. مبلغان بلندمدت و مؤثر در اروپا

محمدتقی محققی (۱۲۸۹ـ۱۳۴۹ ش) نمونه‌ای برجسته از مبلغانی بود که طی مدت طولانی نقش برجسته‌ای در معرفی و گسترش تشیع امامی در اروپا ایفا کرد. وی پس از طی تحصیلات حوزوی و علوم روز در تهران، مشهد و قم و آشنایی با ریاضیات، فیزیک و زبان‌های فرانسه و روسی، به‌عنوان استاد جامع و آشنا به علوم جدید معرفی شد. (ترابی، ۱۳۹۹، ص۵۶-۵۹) در سال ۱۳۳۴ ش، به درخواست ایرانیان مقیم آلمان و با دستور آیت‌الله بروجردی به هامبورگ اعزام شد تا بر فعالیت‌های تبلیغی و فرهنگی شیعی نظارت کند. پیش از سفر، بروجردی دستور تهیه زمینی برای ساخت مسجد را صادر کرد و با حمایت جامعه ایرانیان، هیئت‌مدیره موسسه مسجد در جلسه هتل آتلانتیک تعیین شد. (ترابی، ۱۳۹۹، ص۸۱-۸۲؛ ادهم‌نژاد، ۱۳۸۲، ص۱۲۲)

فعالیت‌های محققی طیف گسترده‌ای داشت: جلسات قرائت، ترجمه و تفسیر قرآن ویژه دانشجویان، برگزاری مراسم مذهبی اعیاد و سوگواری‌ها، و نشر کتاب‌ها و اوراق تبلیغاتی مانند «تعالیم اسلام» به زبان‌های فارسی و آلمانی. (دوانی، ۱۳۷۲، ص۲۵۴-۲۵۶) این اقدامات نه‌تنها تأثیر قابل‌توجهی بر جامعه مسلمانان ایرانی و غیر ایرانی داشت،

بلکه بازتاب فعالیت‌های شیعی را در نشریات آلمانی ازجمله یک نشریه اقتصادی فارسی‌زبان در سال ۱۹۶۰ میلادی نشان داد. (ترابی، ۱۳۹۹، ص۲۱۳؛ سند شماره ۳۹)

محققی همچنین زمینه تعامل علمی و فرهنگی با دانشگاه‌ها و مراکز مطالعات اسلامی اروپا را فراهم کرد. با تأسیس مرکز اسلامی هامبورگ و اعزام نخبگان و روحانیون، مدل نوینی از تبلیغ شیعی نخبگانی و دانشگاهی شکل گرفت که ترکیبی از آموزش علوم دینی، نشر متون اصیل شیعی و گفت‌وگوی فرهنگی بود. حضور چهره‌هایی مانند دکتر سید محمد طباطبایی و دکتر محمد بهشتی، این فعالیت‌ها را پایدار و مؤثر ساخت و تشیع امامی را در بستری علمی و عقلانی به جامعه اروپا معرفی کرد. (کتاب سبز، ۱۳۷۸، ص۳۱۸)

انتخاب آلمان از سوی آیت‌الله بروجردی نیز رویکردی کاملاً راهبردی و مبتنی بر بینش دینی و جهانی بود. بروجردی آلمان را به دلیل موقعیت علمی، فرهنگی و فضای گفت‌وگومحور آن برگزید و هدفی الهی و بین‌المللی داشت. پس از جنگ جهانی دوم، آلمان با دانشگاه‌های فعال در مطالعات شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی، فضای دانشگاهی نسبتاً آزاد و چهره‌هایی چون کارل بروکلمان و یوزف شاخت، بستری مناسب برای ارائه چهره علمی و عقلانی شیعه امامی و گفت‌وگوی واقعی بین اسلام‌شناسان غربی و عالمان شیعه فراهم می‌کرد. تأسیس مرکز اسلامی هامبورگ تجسمی از تلاش بروجردی برای پیوند نهاد علم دینی بافرهنگ غرب و ایجاد مدل پایدار تبلیغ شیعی دانشگاهی و نخبگانی بود. (رضایی و مختاری، ۱۳۹۳، ص۱۲۴-۱۰۳) به‌این‌ترتیب، فعالیت‌های مبلغان بلندمدت شیعه و انتخاب راهبردی آلمان توسط آیت‌الله بروجردی، دو ضلع مکمل در معرفی و تثبیت حضور تشیع امامی در اروپا بودند و نقش آنان در شکل‌گیری شبکه‌های فرهنگی و دینی شیعی در غرب، هم از منظر علمی و هم عملی، قابل‌توجه است.

۴-۳. مبلغان نخبه و دانشگاهی در آمریکا

مهدی حائری یزدی (۱۳۰۲ـ۱۳۷۸ ش)، از فلاسفه برجسته و از مبلغان نخبه شیعه، در معرفی و تثبیت تشیع امامی در آمریکا نقشی تعیین‌کننده ایفا کرد. وی فرزند حاج شیخ عبدالکریم حائری، بنیان‌گذار حوزه علمیه قم، بود و پس از پایان تحصیلات متوسطه،

آموزش‌های دینی را در حوزه‌های علمیّه آغاز کرد. حائری پس از گذراندن سطوح و دروس خارج فقه نزد آیت‌الله بروجردی و حجت کوه‌کمره‌ای به مرحله اجتهاد مطلق رسید و همزمان تحصیلات دانشگاهی خود را نیز پی‌گرفت. او پس از استخدام در دانشگاه تهران و مدیریت مدرسه سپهسالار قدیم، به تدریس در دانشکده الهیات اشتغال یافت. (لاجوردی، ۱۳۸۷، ص۲۳ـ۲۴)

پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش، آیت‌الله بروجردی، حائری را به‌عنوان نماینده خود به آمریکا اعزام کرد تا ضمن پاسخ‌گویی به پرسش‌های مذهبی دانشجویان ایرانی، در تأسیس و تقویت انجمن‌های اسلامی در کانادا و آمریکا نقش‌آفرینی کند. حائری خود می‌گوید: «ایشان از من خواستند تا به سوالات مذهبی دانشجویان پاسخ دهم و الّا هیچ مطلب دیگری نبود... انجمن را ما تشکیل دادیم با مخارج آیت‌الله بروجردی». (لاجوردی، ۱۳۸۷، ص۳۸) او در واشنگتن و در منطقه دوپانت سرکل، دفتر کوچکی اجاره کرد که به پایگاهی برای نشر معارف دینی، ردّ شبهات، برگزاری جلسات سخنرانی و ارائه آموزش‌های اخلاقی تبدیل شد. در ابتدا صادق قطب‌زاده در مقام منشی با او همکاری داشت، اما پس از بروز اختلاف، حائری اداره دفتر را به‌طور مستقل در دست گرفت و فعالیت‌ها را سامان داد. (لاجوردی، ۱۳۸۷، ص۴۰) فعالیت‌های او شامل برگزاری مراسم مذهبی، انتشار متون اخلاقی و آموزشی، و پاسخ‌گویی به سؤالات دینی دانشجویان و اقشار گوناگون بود. (دوانی، ۱۳۷۲، ص۲۵۸) برای تأمین هزینه‌های شخصی و استمرار فعالیت‌ها، آیت‌الله بروجردی کمک‌هزینه‌ای ماهانه برای او تعیین کرده بود. (نصری، ۱۳۹۳، ص۳۰) اهمیت فعالیت‌های او بعدها تا آنجا پیش رفت که پرفسور رضا حاجت‌پور، استاد کرسی ارلانگن، یکی از آثار خود را با عنوان «مهدی حائری یزدی: قرائتی میان فرهنگی» به او اختصاص داد.

در این میان، اسناد ساواک نیز ابعاد دیگری از پیوند میان فعالیت‌های تبلیغی در آمریکا و سیاست دینی آیت‌الله بروجردی را روشن می‌سازد. یکی از این گزارش‌ها نشان می‌دهد که حساسیت آیت‌الله بروجردی نسبت به گسترش اجتماعی و نمادین بهائیت تنها به عرصه داخلی محدود نبود؛ بلکه رسمیت بخشی فراملی به این فرقه ـ از جمله دعوت بهاییان

توسط نهادهای آمریکایی برای شرکت در کنفرانس ادیان ـ به‌منزله تهدیدی علیه هویت مذهبی شیعه تلقی می‌شد و واکنشی شدید در حوزه قم برمی‌انگیخت. بر اساس گزارش ساواک، آیت‌الله بروجردی در واکنش به این دعوت، برای ارائه تبیینی معتبر از تشیع اثناعشری در فضای بین‌المللی، مرتضی حائری و واعظ شناخته‌شده، آقای فلسفی، را مأمور اعزام به آمریکا کرد. این گزارش علاوه بر تأیید حساسیت‌های مذهبی، حاکی از نگرانی ساواک از تبدیل این ماجرا به محملی برای تبلیغات ضدآمریکایی در محافل دینی است و از همین رو، موضوع را مستلزم مراقبت و کسب تکلیف از مقامات بالاتر دانسته است. (سند گزارش ساواک از اعزام حجت‌الاسلام فلسفی به آمریکا برای شرکت در کنفرانس ادیان، ۱۳۳۸) این شواهد نه‌تنها وزن سیاسی ـ اجتماعی آیت‌الله بروجردی را آشکار می‌کند، بلکه نشان می‌دهد که فعالیت‌های مبلغان نخبه‌ای چون مهدی حائری یزدی در آمریکا در بستری پیچیده از تعاملات علمی، فرهنگی و دغدغه‌های فراملی حوزه امامیه شکل‌گرفته است.

۴-۴. مبلغان سیار؛ راهبردی برای پوشش حداکثری یا راه‌حلی مقطعی؟

سید صدرالدین صدر بلاغی از جمله مبلغان اعزامیِ سید حسین بروجردی به کشورهای غربی بود. وی که مترجم «قصص قرآن» و پدیدآورنده آثاری چون «برهان قرآن» و ترجمه «صحیفه سجادیه» به‌شمار می‌رفت، پس از طی تحصیلات در شیراز و مشهد، در سال ۱۳۳۲ش به تهران آمد و به‌عنوان خطیب و چهره‌ای فرهنگی در رادیو نیز فعالیت داشت. (جعفریان، ۱۳۹۱، ص۱۰۳) صدر بلاغی به مدت یک سال به‌عنوان نماینده سیار آیت‌الله بروجردی در اروپا و آمریکا مأموریت یافت و الگوی عملکرد او بر تحرک مستمر و حضور دوره‌ای در کشورها استوار بود. وی به‌محض ورود به هر کشور، با درج آگهی در روزنامه‌ها و اعلام محل اقامت خود در هتل‌ها، حضورش را به مسلمانان و ایرانیان مقیم اطلاع می‌داد و متناسب با نیازهای دینی، فرهنگی و اجتماعی آنان به ارائه خدمات تبلیغی می‌پرداخت. او همچنین گزارش فعالیت‌های خود را به‌صورت منظم برای آیت‌الله بروجردی ارسال می‌کرد تا هماهنگی، نظارت و استمرار اقدامات تبلیغی حفظ شود. (دوانی، ۱۳۷۲، ص۳۰۳)

در نگاه نخست، ممکن است اعزام یک مبلغ سیار واکنشی مقطعی به درخواست‌های پراکنده جوامع ایرانی مقیم اروپا و آمریکا تلقی شود؛ با این حال، تأمل در شیوه عمل صدر

بلاغی و نحوه ارتباط مستمر او با مرکزیت قم نشان می‌دهد که این اقدام را می‌توان در چارچوبی فراتر از یک پاسخ موقت تحلیل کرد. محدودیت منابع انسانی از یک سو و گستردگی جغرافیای هدف از سوی دیگر، ایجاب می‌کرد که الگوی مأموریت‌های سیار به‌عنوان سازوکاری مکمل در کنار سایر اشکال حضور تبلیغی به کار گرفته شود. این الگو امکان می‌داد با نیروی انسانی محدود، چندین کشور به‌طور نسبی تحت پوشش قرار گیرد و تمرکز منابع در یک نقطه خاص مانع دسترسی سایر جوامع نشود. افزون بر این، استفاده از ابزارهای ارتباطی رایج در جوامع غربی ـ همچون روزنامه‌ها و شبکه اقامتگاه‌ها ـ نشان‌دهنده نوعی تطبیق آگاهانه شیوه تبلیغ با بافت اجتماعی جدید بود؛ امری که از درک شرایط محیطی و ضرورت به‌کارگیری شیوه‌های متناسب حکایت داشت. ارسال منظم گزارش‌ها به قم نیز این فعالیت‌ها را از سطح کنشی فردی فراتر می‌برد و آن را در چارچوب شبکه‌ای دارای نظارت مرکزی و انسجام راهبردی قرار می‌داد.

بر این اساس، اعزام مبلغان سیار را نمی‌توان صرفاً اقدامی مقطعی دانست، بلکه این شیوه در خدمت سیاستی کلان برای گسترش دامنه پوشش تبلیغی با امکانات محدود طراحی شده بود؛ سیاستی که می‌کوشید میان پراکندگی جغرافیایی مخاطبان و محدودیت نیروی انسانی نوعی موازنه برقرار سازد. با این همه، تداوم تأثیرگذاری این الگو به حضور فیزیکی مبلغ وابسته بود و با پایان مأموریت او در هر منطقه، خلأ تبلیغی دوباره پدیدار می‌شد. همین محدودیت ساختاری، ضرورت گذار از الگوی سیار به الگوی نهادسازی پایدار را برجسته ساخت؛ گذاری که در اقدامات بعدی آیت‌الله بروجردی برای تثبیت حضور سازمان‌یافته در اروپا نمود یافت.

۵. راهبردهای فرهنگی و ارتباطی آیت‌الله بروجردی

آیت‌الله بروجردی با تمرکز بر گفت‌وگو، ترجمه متون دینی و برگزاری مراسم مذهبی، به ترویج تشیع و تقویت تفاهم میان مسلمانان پرداخت. هم‌زمان، با تشکیل انجمن اسلامی دانشجویان مقیم اروپا، بستری برای فعالیت‌های دینی و فرهنگی دانشجویان فراهم کرد و شبکه‌ای ارتباطی میان مسلمانان مقیم اروپا ایجاد نمود.

۵-۱. تشکیل انجمن اسلامی دانشجویان مقیم اروپا

از جمله چهره‌هایی که در فعالیت‌های فراملی آیت‌الله بروجردی نقشی مؤثر داشت، سید رضا کاشفی ـ فرزند سید ضیاءالدین خوانساری ـ بود. او پس از گذراندن دوره‌ای از تحصیل حوزوی، مسیر دانشگاهی خود را در رشته مهندسی کشاورزی ادامه داد و در دهه ۱۳۳۰ ش به‌عنوان یکی از عناصر مؤثر در شکل‌گیری «جمعیت متاع» شناخته شد؛ مجموعه‌ای که پس از کودتای ۲۸ مرداد، همچون یک مکتب تربیتی ـ اجتماعی در میان مهندسان مسلمان فعالیت می‌کرد. کاشفی در سال ۱۳۳۵ ش از ایران خارج شد و بنا بر گزارش‌ها، با هدایت مستقیم آیت‌الله بروجردی نقشی برجسته در تأسیس «انجمن اسلامی دانشجویان مقیم اروپا» در هامبورگ ایفا کرد. (جعفریان، ۱۳۹۱، ص۱۰۷) گسترش مفاهیم اسلامی در جهان غرب تا واپسین روزهای زندگی، یکی از دغدغه‌های اصلی آیت‌الله بروجردی بود. (همان، ۱۳۹۱، ص۲۴۲) در ماه‌های پایانی عمر، او برای سفر به اتریش و پیگیری مسائل فرهنگی و دینی مسلمانان با آیت‌الله رضی شیرازی گفت‌وگو کرده بود؛ برنامه‌ای که به دلیل رحلت وی ناتمام ماند. در تداوم این جریان، نقش پروفسور عبدالجواد فلاطوری ـ پژوهشگر برجسته ایرانی حوزه فلسفه در اروپا ـ اهمیت ویژه‌ای داشت. او بنیان‌گذار کتابخانه شیعی در دانشگاه کلن و آکادمی علوم اسلامی در آلمان بود و طی سال‌های ۱۹۶۵ تا ۱۹۷۵ در تجهیز کتابخانه شیعیِ بخش اسلام‌شناسی دانشگاه کلن نقشی فعال ایفا کرد. مجموعه فعالیت‌های فلاطوری، زمینه گسترش مطالعات شیعی و بازنمایی دقیق‌تر مکتب اهل‌بیت در مراکز دانشگاهی اروپا را فراهم ساخت. هم‌زمان با این تحولات، اسناد تاریخی نشان می‌دهد که «جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ» از سال ۱۹۱۳ م فعالیت رسمی خود را آغاز کرده بود. این جمعیت، یکی از نخستین نهادهای سازمان‌یافته ایرانیان در اروپا به شمار می‌رود و باهدف خدمت‌رسانی به جامعه مسلمانان ـ به‌ویژه ایرانیان مقیم آلمان ـ شکل گرفت. ساختار جمعیت بر مشارکت مالی اعضا استوار بود؛ مشارکتی که حتی امکان ثبت به‌عنوان هزینه معاف از مالیات را داشت. اداره امور جمعیت نیز به نمایندگان مراجع تقلید ایران و عراق سپرده شده بود و همین امر، این نهاد را به یکی از نخستین ساختارهای دینی ـ اجتماعی سازمان‌یافته شیعیان در اروپا بدل ساخت. (اسناد جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ، ۱۹۱۳)

بر اساس سند دیگری مربوط به دهه ۱۳۱۰ ش، «انجمن حامیان اقدامات ایرانی ـ اسلامی» از شهرداری هامبورگ مجوز رسمی ساخت‌وساز دریافت کرده بود. این مجوز که برای ملکی در محله شِروِسه صادر شد، نشان می‌دهد که نهادهای ایرانی ـ اسلامی حتی پیش از جنگ جهانی دوم از جایگاه حقوقی و امکان فعالیت رسمی در آلمان برخوردار بودند. این سند بیانگر حضور سازمان‌یافته ایرانیان و همکاری آنان با نهادهای اداری آلمان در آن دوره تاریخی است. (سند مجوز ساخت مسجد، هامبورگ، دهه ۱۳۱۰ خورشیدی)

در همین بستر، سند دیگری که شامل صورت‌جلسه و اساسنامه «جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ» به تاریخ ۱۳۳۸ ش/۱۹۵۹ م است، یکی از نخستین نمونه‌های رسمی برای سامان‌دهی نهادی جامعه مهاجر ایرانی را نشان می‌دهد. فهرست اعضای هیئت‌مدیره، تاریخ برگزاری جلسه، نحوه تصویب اساسنامه و تعیین هیئت نظارت بیانگر آن است که ایرانیان هامبورگ برای اداره بنای مسجد، تنظیم امور مالی، جلب مشارکت عمومی و ارتباط با دستگاه‌های رسمی آلمان، ناگزیر به پی‌ریزی ساختاری اداری و حقوقی بر اساس الگوی انجمن‌های مدرن بودند. این سند علاوه بر اثبات پیوند مستمر جامعه مهاجر با مرجعیت ایران، نشان می‌دهد که ساخت مسجد هامبورگ صرفاً اقدامی عمرانی به شمار نرفته بلکه فرایندی نهادی، اجتماعی و دینی بوده است که به‌تدریج، نخستین ساختار شیعی سازمان‌یافته در اروپا را بنیاد نهاد. ازاین‌رو، این سند مرحله گذار از فعالیت‌های سنتی مبتنی بر کمک‌های فردی به شکل‌گیری نهادی دینی و ثبت‌شده در محیط مهاجرت را به‌روشنی به تصویر می‌کشد. (سند: اساسنامه و صورت‌جلسه جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ، ۱۹۵۹/۱۳۳۸)

۵-۲. برگزاری مراسم و پاسخ به شبهات

از جمله اقدامات و آثار آیت‌الله بروجردی می‌توان به ارائه خدمات اجتماعی و مذهبی به مسلمانان اشاره کرد. این خدمات در آغاز ساختار منسجمی نداشت، اما به‌تدریج در قالب «مرکز اسلامی هامبورگ» سازمان یافت و سامان پیدا کرد. بخش خدمات این مرکز، که درواقع ناظر بر امور اجتماعی مسلمانان است، در حوزه‌هایی چون مشاوره درباره ازدواج اسلامی، راهنمایی‌های خانوادگی و تشرف به اسلام فعالیت دارد. (دویمی، ۱۳۸۸، ص۴۶)

به‌عنوان نمونه، در بخش تشرف به اسلام، متقاضیان موظف‌اند برگه‌های ویژه‌ای را تکمیل کنند؛ این برگه‌ها همراه با جزوه‌ای به زبان آلمانی یا انگلیسی برای آنان ارسال می‌شود که در آن، کلیات اصول و باورهای بنیادین اسلام توضیح داده‌شده است.

این فعالیت‌ها در حقیقت ادامه مستقیم پروژه‌ای است که پیش از جنگ جهانی دوم در برلین آغازشده بود؛ چنان‌که در سند رسمی حزب نازی مورخ ۱۷ آوریل ۱۹۳۷ آمده است، «انجمن اسلامی آلمان» در برلین به دلیل ارائه خدمات آموزشی در زمینه اسلام، تشرف آلمانی‌ها، پاسخ به شبهات و مخالفت با ایدئولوژی نژادی و تحت هدایت یک ایرانی به نام دکتر هادی بشیری، به‌عنوان «تشکل سیاسی-مذهبی خارجی خطرناک» ممنوع و منحل شد. پس از جنگ، آیت‌الله بروجردی همان فعالیت ممنوع‌شده توسط رژیم هیتلر را احیا کرد و با تأسیس رسمی مرکز اسلامی هامبورگ در سال ۱۳۳۲ ش/ ۱۹۵۳ م و اعزام روحانیون ایرانی، آن را به‌صورت سازمان‌یافته‌تر و پایدارتر ادامه داد. بنابراین، خدمات اجتماعی کنونی مرکز اسلامی هامبورگ، از برگه‌های تشرف و جزوات آموزشی گرفته تا مشاوره ازدواج اسلامی، نه‌تنها محصول دهه ۱۳۳۰ به بعد، بلکه ادامه یک پروژه نود ساله تبلیغی-اجتماعی شیعی در آلمان است که حتی در دوران نازیسم نیز متوقف نشد. (سند جلسات مسلمانان و انتقادات به نازی‌ها، ۱۹۳۷)

۵-۳. تولید و ترجمه محتوای مذهبی

ارتباط فرهنگی یکی از پایدارترین و مؤثرترین شیوه‌های تعامل انسانی است که بر پایه گفت‌وگو و تبادل اطلاعات شکل می‌گیرد. (رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در آلمان، ۱۳۹۹، ص۷) این شیوه، که امروزه به‌عنوان یکی از ارکان اصلی دیپلماسی فرهنگی کشورها شناخته می‌شود، در زمان آیت‌الله بروجردی نیز مورد توجه ویژه ایشان بود. ایشان با درک اهمیت ارتباط فرهنگی در معرفی اسلام و تشیع، فعالیت‌های گسترده‌ای در این زمینه سامان داد؛ ازجمله ترجمه آثار دینی به زبان‌های مختلف، پاسخ‌گویی به نامه‌های متعدد از سوی دانشجویان مسلمان ایرانی و غیر ایرانی در اروپا، آمریکا و آفریقا، و همچنین برگزاری مراسم مذهبی مانند عزاداری، مولودی‌خوانی و آیین حج، که با همکاری هیئت تحریریه و تحت نظارت مبلغان انجام می‌شد. (دوانی، ۱۳۷۲، ص۲۳۴)

شیوه عمل آیت‌الله بروجردی را می‌توان پیش‌زمینه‌ای از الگوی امروزی «رصد و پایش فرهنگی» در نهادهایی مانند مرکز مطالعات نمایندگان فرهنگی دانست؛ الگویی که نشان‌دهنده ذهن روشن و آینده‌نگر ایشان در عرصه تعامل فرهنگی است. برای نمونه، در فهرستی منتشرشده توسط مرکز اسلامی هامبورگ در دهه ۱۹۸۰ میلادی، کتاب‌های چاپ‌شده به زبان آلمانی معرفی‌شده‌اند. در این فهرست، آثار مهمی از دکتر علی شریعتی شامل «نامه حضرت علی علیه‌السلام به مالک اشتر در مورد نحوه حکومت» (۱۹۸۱)، «از کجا شروع کنیم؟» (۱۹۸۲)، «مقایسه‌ی تصویر انسان در مارکسیسم، دیگر مکاتب غربی و اسلام» (۱۹۸۳) و «حج» (۱۹۸۳) به همراه کتابی از آیت‌الله سید محمد بهشتی با عنوان «پایه‌ها و اصول اسلام» (۱۹۸۴) فهرست شده‌اند. چهار اثر نخست، که ترجمه و شرح آن‌ها به زبان آلمانی انجام‌شده، بیانگر استقبال و نفوذ اندیشه‌های نوگرای اسلامی شریعتی در میان مخاطبان آلمانی‌زبان است، درحالی‌که اثر آیت‌الله بهشتی به‌صورت بخشی از یک مجموعه بزرگ‌تر منتشر شده است. این فهرست، فعالیت گسترده انتشاراتی مرکز اسلامی هامبورگ در دهه ۱۹۸۰ را در زمینه معرفی و گسترش تفکر انقلابی و نوگرای اسلامی در اروپا نشان می‌دهد و اهمیت نقش این مؤسسه در شبکه‌سازی فرهنگی و آموزشی مسلمانان را در غرب تأیید می‌کند. (سند بخشی از کتب مرکز اسلامی هامبورگ و آکادمی اسلامی آلمان، ۱۹۸۰؛ ترابی، ۱۳۹۹، ص۳۵۷)

۶. راهبردهای فکری آیت‌الله بروجردی

آیت‌الله بروجردی باهدف تحکیم همگرایی میان مسلمانان، تقویت وحدت اسلامی و معرفی دقیق و عقلانی تشیع را راهبرد اصلی خود قرارداد. وی از طریق گفت‌وگوی علمی با علمای اهل سنت، درصدد بود تصویری منصفانه از معارف شیعی ارائه دهد و زمینه تفاهم میان فرق اسلامی را فراهم سازد.

۶-۱. همکاری با دارالتقریب و معرفی شیعه در غرب: موفقیت‌ها و چالش‌ها

مسئله وحدت اسلامی یکی از اهداف اصلی آیت‌الله‌العظمی بروجردی در دوران زعامت حوزه علمیه قم بود و منابع متعدد نشان می‌دهند که وی در این مسیر موفقیت‌هایی کسب کرد. (دوانی، ۱۳۷۲، ص۲۴۸) بروجردی با درک تأکید منابع دینی بر ضرورت وحدت و

بهره‌گیری از روحیه منعطف، بسیاری از موانع همگرایی میان مسلمانان را کاهش می‌داد. او با آگاهی از تاریخ اسلام، مذاهب و سیاست‌های جهانی دریافت که تفرقه ابزاری است که استعمارگران برای تسلط بر جوامع اسلامی به کار می‌برند و مقابله با آن را همواره در دستور کار داشت. اهداف او جنبه‌ای دوگانه داشت: ایجاد حسن تفاهم میان شیعه و سنی و معرفی نظام فقهی و معرفتی شیعه به جوامع اهل‌سنت.

شواهد این رویکرد در همکاری با دارالتقریب و مکاتبات او با شخصیت‌هایی چون شیخ عبدالمجید سلیم و شیخ محمود شلتوت دیده می‌شود. نتیجه عملی این ارتباطات، صدور فتوای تاریخی شیخ شلتوت مبنی بر به‌رسمیت شناختن فقه جعفری بود. (مطهری، ۱۳۸۸، ص۲۶۰ـ۲۶۱؛ واعظزاده خراسانی، ۱۳۸۵، ص۲۷۷؛ جرفادقانی، ۱۳۶۴، ص۴۲۰) با این حال، برخی جریان‌های سنتی و محافظه‌کار در مصر و دیگر مناطق اسلامی نسبت به این نزدیکی محتاط بودند و نقدهایی مبنی بر «افراط در تعامل فرامذهبی» مطرح می‌کردند؛ این چالش‌ها بیشتر مذهبی ـ فرهنگی بودند و محدود به فضای جهان اسلام می‌شد.

نقش بروجردی تنها محدود به مکاتبات نبود؛ حمایت او از مجله رسالة الإسلام و تعامل با علمای برجسته اهل سنت مانند شیخ محمود شلتوت و محمد أبو زهرة، بستری برای گفت‌وگو و تبادل اندیشه میان مذاهب فراهم کرد. (مجله رسالة الاسلام، ۱۹۹۱، ج۱، بخش ۱، ۷) این تعاملات ضمن تقویت گفت‌وگوی مذهبی، با انتقادهایی نیز مواجه بود؛ برخی محافل داخلی و بین‌المللی نگرانی‌هایی از جهت تهدید استقلال حوزه، سوءتفاهم‌های فرهنگی و اثرگذاری احتمالی خارجی بر هویت شیعی مطرح کردند. (عالمیان، ۱۳۹۰، ص۱۹۷)

در بُعد بین‌المللی و خارج از جهان اسلام، بروجردی گام‌هایی برای معرفی فرهنگ شیعی در اروپا برداشت و شیعه را به عنوان «مکتب اهل‌بیت» معرفی کرد. (هاینس هالم، ۱۳۸۹، ص۱۹) روابط اقتصادی ایران و آلمان (کتاب سبز آلمان، ۱۳۷۸، ص۳۶۰) امکان گسترش این مناسبات فرهنگی را فراهم می‌کرد. اعزام مبلغان به اروپا و آمریکا، مراوده علمی با مراکز پژوهشی غربی و پاسخ به پرسش‌های محافل مسیحی، بخشی از راهبرد او برای

اصلاح تصویر شیعه بود. این فعالیت‌ها با محدودیت‌ها و چالش‌های عملی مواجه بودند؛ از جمله سوءتفاهم‌های فرهنگی، محدودیت‌های زبانی، نگرانی‌های امنیتی و حساسیت‌های دولت‌ها. گزارش‌های ساواک به حساسیت‌ها نسبت به فعالیت‌های فلسفی و دینی در آمریکا اشاره دارد و بازتاب تعامل مرجعیت با فضای امنیتی و سیاسی آن دوران را نشان می‌دهد. (سند رسمی وزارت فرهنگ، ۲۴ بهمن ۱۳۳۵؛ پیشنهادهای آیت‌الله حسین بروجردی در موضوعات مختلف. ایران. نخست‌وزیری، ۱۳۲۵ـ۱۳۲۶ ش۱۹ برگ، شناسه سند: ۶۱۲۶۴/۳۱۰، کتابخانه ملی ایران) این محدودیت‌ها، برخلاف محدودیت‌های مذهبی ـ فرهنگی دارالتقریب، عمدتاً جنبه عملی و محیطی داشتند و بر اثرگذاری تبلیغی مبلغان تأثیر می‌گذاشتند.از منظر تولید نخبگان و ارتباطات دینی، تقویت ساختار آموزش دینی داخلی به تربیت نسلی از عالمان و نخبگان حوزوی ـ فرهنگی انجامید که در پروژه‌های برون‌مرزی بروجردی نقش‌آفرینی کردند. این راهبرد داخلی، زمینه‌ساز موفقیت برنامه‌های خارجی بود: اصلاح محتوای آموزشی مدارس، تقویت نهادهای دینی و تربیت عالمانی که توانایی گفت‌وگو با شخصیت‌هایی چون شیخ محمود شلتوت و تعامل با رسانه‌های اروپایی و آمریکایی را داشتند.

نتیجه‌گیری

بررسی راهبردهای آیت‌الله بروجردی برای گسترش تشیع در غرب نشان می‌دهد رویکرد ایشان فراتر از اعزام مبلغ یا تأسیس یک مرکز مذهبی، بر سه محور اساسی استوار بود: نهادسازی پایدار، تربیت نیروی انسانی متخصص و تولید محتوای علمی مبتنی بر گفتمان تقریبی. آنچه این راهبردها را متمایز می‌کند نگاه بلندمدت و ساختاری به حضور شیعه در غرب بود، نه اقدامات مقطعی و تبلیغی صرف. ارزیابی موفقیت این راهبردها در سه سطح قابل تحلیل است:

۱. در سطح نهادی، مسجد هامبورگ به‌عنوان نخستین مرکز شیعی اروپا، نه تنها تعطیل یا تضعیف نشد، بلکه به الگویی ماندگار برای تأسیس ده‌ها مرکز شیعی دیگر در اروپا تبدیل شد. تداوم کارکرد دینی و فرهنگی این نهاد پس از شش دهه، گواه طراحی ساختاری متناسب با نیازهای جامعه مهاجر و انطباق‌پذیر با تحولات زمانی است.

۲. در سطح نیروی انسانی، اعزام هدفمند مبلغانی چون محمد محققی به آلمان و مهدی حائری به آمریکا، سرآغاز جریانی شد که امروزه در قالب حضور گسترده روحانیون شیعه در مراکز علمی و دینی اروپا و آمریکا تداوم یافته است. این شبکه انسانی، میراث ماندگار راهبرد بروجردی در اولویت‌بخشی به تربیت مبلغان متخصص و آشنا با فرهنگ و زبان مقصد به‌شمار می‌رود.

۳. در سطح علمی و تقریبی، ارتباط مؤثر با دارالتقریب قاهره و تأثیرگذاری بر فتوای محمود شلتوت به نفع تشیع، نشان داد گفت‌وگوی علمی با جریان‌های اصلی جهان اسلام، از تبلیغات یک‌جانبه مؤثرتر است. این دستاوردها علاوه بر تصویری عقلانی و منسجم از تشیع، زمینه‌ساز ورود مطالعات شیعی به مراکز علمی غرب شد.

به صورت کلی می‌توان بیان کرد که کنش‌های متعدد آیت‌الله بروجردی در زمینه‌های فکری، فرهنگی و عمرانی در راستای نهادینه ساختن مفاهیم اسلامی ـ شیعی در داخل ایران و نیز جوامع هدف مورد نظر بوده است. طبیعی است که در راستای این اقدامات مخالفانی اعم از حکومتیان و افراد سنتی تندرو وجود داشته‌اند که ناظر بر شخصیت کاریزماتیک و مقبول بروجردی میان عامه مردم، ساختار دولت و وجه بین‌المللی وی اینگونه مخالفت‌ها در حاشیه و کم رنگ بوده‌اند.

منابع

قرآن

۱. ادهم نژاد، محمدتقی (شهریور ۱۳۸۲). سفیر اسلام در آلمان. نشریه مبلغان. شماره ۴۴.

۲. اسناد جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ. ۱۹۱۳.

۳. انصاری محلاتی، محمدباقر (۱۳۷۱). تاریخچه مسجد و مرکز اسلامی هامبورگ. آلمان: مرکز اسلامی هامبورگ.

۴. پتری آوری، همیلی گاوین، ملویل چارلز (۱۳۸۸). تاریخ ایران از رضاشاه تا انقلاب اسلامی. ترجمه مرتضی ثاقب. (از مجموعه تاریخ کمبریج دفتر دوم از جلد هفتم). تهران: نشر جامی.

۵. پیشنهادهای آیت‌الله حسین بروجردی در موضوعات مختلف. ایران. نخست‌وزیری، ۱۳۲۵ـ۱۳۲۶ ش. ۱۹ برگ، شناسه سند: ۶۱۲۶۴/۳۱۰، کتابخانه ملی ایران.

۶. ترابی، حمیدرضا (۱۳۹۴). مسجد آبی آلمان. (تاریخچه مسجد امام علی علیه‌السلام و مرکز اسلامی هامبورگ به مناسبت پنجاهمین سال تأسیس). قم: صحیفه معرفت.

۷. ترابی، حمیدرضا (۱۳۹۹). سفیر شیعه در غرب. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

۸. جرجانی، ضیاءالدین (۱۳۷۵). مسائل فارسی. تهران: میراث مکتوب.

۹. جرفادقانی (۱۳۶۴). علمای بزرگ شیعه از کلینی تا خمینی. قم: معارف اسلامی.

۱۰. جعفریان، رسول (۱۳۸۷). اطلس شیعه. تهران: بی‌نا.

۱۱. جعفریان، رسول (۱۳۹۱). جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی سیاسی مذهبی در ایران. تهران: خانه کتاب.

۱۲. حلّی، حسن بن یوسف (۱۴۳۷). کشف المراد فی شرح تجریدالاعتقاد. معلّق العلامه سبحانی. قم: مؤسسه الامام الصادق.

۱۳. خمینی، روح‌الله (۱۳۷۹). صحیفه نور. تهران: عروج.

۱۴. دوانی، علی (۱۳۷۲). زندگانی زعیم بزرگ عالم تشیع آیت‌الله بروجردی. تهران: نشر مطهّر.

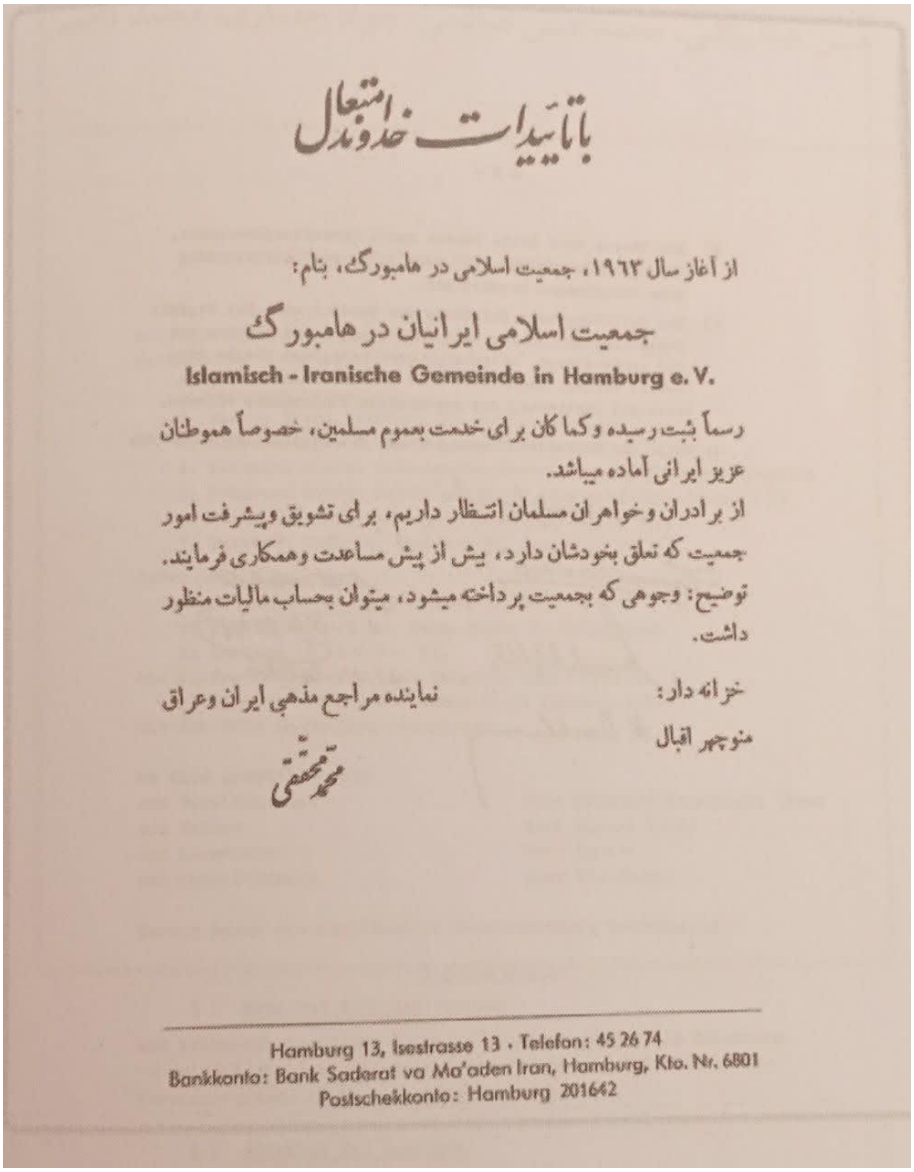
۱۵. دوانی، علی (۱۳۷۹). مفاخر اسلام جلد دوازدهم آیت‌الله بروجردی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۶. دوانی، علی (۱۳۸۲). خاطرات حجةالاسلام فلسفی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۷. دویمی، حمید (۱۳۸۸). مرکز اسلامی هامبورگ. نشریه پاسدار اسلام، شماره ۳۳۸.
۱۸. رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در آلمان (۱۳۹۹). آلمان در آیینه فرهنگ. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات بین‌المللی المهدی.
۱۹. رضایی، فاطمه و مختاری، محمدتقی (۱۳۹۳). «تأثیر حلقه برلن بر روشنفکران ملی‌گرای عصر رضاشاه.» تاریخ ایران. شماره ۱۸ (۵/۷۶). ص۱۲۴-۱۰۳.
۲۰. سند اساسنامه و صورت‌جلسه جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ. ۱۹۵۹/۱۳۳۸.
۲۱. سند تقدیر از پیشکسوتان مسجد در جشن پنجاهمین سال تأسیس.
۲۲. سند جشن عید فطر مسلمانان در انتسایگر. ۱۹۵۶ م.
۲۳. سند جلسات مسلمانان و انتقادات آن‌ها به نازی‌ها. ۱۹۳۷.
۲۴. سند رسمی وزارت فرهنگ به تاریخ ۲۴ بهمن ۱۳۳۵.
۲۵. سند روی جلد یک نشریه اقتصادی فارسی‌زبان هامبورگ از استاد محققی. ۱۹۶۰ م.
۲۶. سند فعالیت‌های جمعیت اسلامی در نشریات ایران. ۱۳۳۴ (۱۹۵۵ م).
۲۷. سند قبرستان مسلمانان در هامبورگ. ۱۹۴۱ م.
۲۸. سند گزارش ساواک از اعزام حجت‌الاسلام فلسفی به آمریکا برای شرکت در اجلاس ادیان. ۱۳۳۸.
۲۹. سند مجوز ساخت مسجد از شهرداری. هامبورگ. دهه ۱۳۱۰ خورشیدی.
۳۰. سند مکاتبه دانشجویان با مرکز و سند موضوع حجاب در دوران مسئولیت آقای مقدم.
۳۱. سند نامه هیئت ساختمان مسجد ایرانیان در هامبورگ. ۱۹۵۹/۱۳۳۸.
۳۲. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۶). الاقتصاد فیما یتعلق بالاعتقاد. بیروت: دارالاضواء.
۳۳. عالمیان علی اکبر (۱۳۹۰). رأیت دین. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۳۴. کتاب سبز آلمان (۱۳۷۸). تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت خارجه جمهوری اسلامی ایران.

۳۵. لاجوردی، حبیب (۱۳۸۷). خاطرات دکتر مهدی حائری یزدی. تهران: کتاب نادر.
۳۶. لاهیجی، فیاض (۱۳۷۲). سرمایه ایمان در اصول اعتقادات. تهران: انتشارات الزهرا.
۳۷. متقی، حسین (۱۳۹۱). جستاری درباره اسلام و تشیع در اروپا تا تأکید بر تشیع در آلمان. تهران: ادیان و مذاهب.
۳۸. مجله آلمانی زبان الفجر (۱۹۸۵ م). مرکز اسلامی هامبورگ.
۳۹. مجله رساله الإسلام (۱۴۱۱/۱۹۹۱ ق). گردآورنده دارالتقریب بین المذاهب الإسلامیة. مشهد: آستان قدس رضوی. مجمع البحوث الإسلامیة.
۴۰. مصاحبه صادق خرازی از شجره نامه مرحومه «عفت کاشانی» والده محمدجواد ظریف وزیر امور خارجه. ۱۳۹۲/۱۰/۷.
۴۱. مصباح، محمد تقی (۱۳۸۹). آموزش فلسفه. قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.
۴۲. مطهری، مرتضی (۱۳۸۸). شش مقاله. تهران: صدرا.
۴۳. مفید، محمد بن نعمان (۱۴۱۳). اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات. قم: الموتمر العالمی للشیخ المفید.
۴۴. مقداد، فاضل (۱۴۱۵). ارشاد الطالبین الی نهج المسترشدین. قم: کتابخانه آیةالله مرعشی نجفی.
۴۵. منظورالاجداد، محمدحسین (۱۳۹۴). مرجعیت در عرصه اجتماع و سیاست. تهران: پردیس دانش.
۴۶. موسویان، حسین (۱۳۷۵). آرا و افکار اسلام‌شناسان معاصر آلمان. تهران: وزارت امور خارجه.
۴۷. نراقی، ملامهدی (۱۳۶۹). انیس الموحدین. تهران: انتشارات الزهرا.
۴۸. نصری، عبدالله (۱۳۹۳). در جستجوی حکمت. تهران: نیلوفر.
۴۹. واعظزاده خراسانی، محمد (۱۳۸۵). زندگی آیت‌الله العظمی بروجردی و مکتب فقهی، حدیثی و رجالی وی. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی ـ معاونت فرهنگی.
۵۰. هاینتس هالم (۱۳۸۹). تشیع. ترجمه محمدتقی اکبری. قم: نشر ادیان.
۵۱. یزدی، محمد (۱۳۸۰). خاطرات. تهران: مرکز اسناد اسلامی.

52. Reza Hajatpour (2005) .Mehdi Hairi Yazdi interkulturell gelesen. Nordhause.

53. Azimi, Fakhreddin (2009) .The Quest for Democracy in Iran: A Century of Struggle against Authoritarian Rule,NewYork: Harvard University Press.

54. John L. Esposito (1995). The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World, NewYork: Oxford University Press.

باتأییدات خداوند متعال

از آغاز سال ۱۹۶۳، جمعیت اسلامی در هامبورگ، بنام:

جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ

Islamisch - Iranische Gemeinde in Hamburg e. V.

رسماً ثبت رسیده و کما کان برای خدمت بعموم مسلمین، خصوصاً هموطنان عزیز ایرانی آماده میباشد.

از برادران و خواهران مسلمان انتظار داریم، برای تشویق و پیشرفت امور جمعیت که تعلق بخودشان دارد، بیش از پیش مساعدت و همکاری فرمایند.

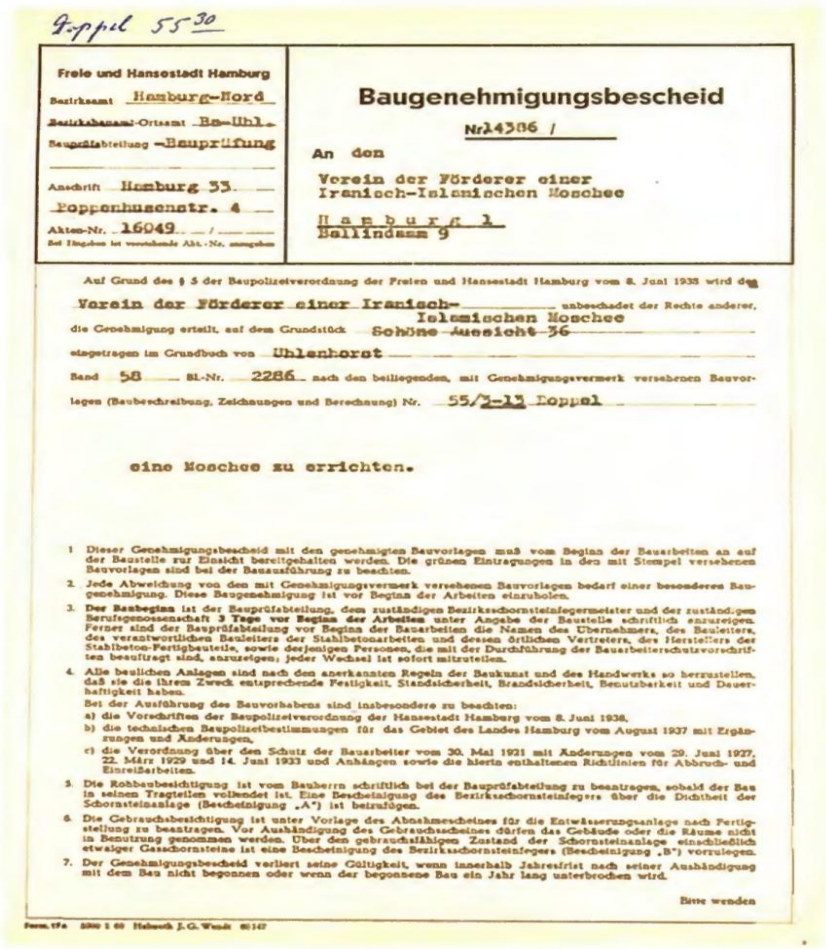
توضیح: وجوهی که بجمعیت پرداخته میشود، میتوان بحساب مالیات منظور داشت.

خزانه دار:
منوچهر اقبال

نماینده مراجع مذهبی ایران و عراق
محمد محققی

Hamburg 13, Isestrasse 13 · Telefon: 45 26 74
Bankkonto: Bank Saderat va Ma'aden Iran, Hamburg, Kto. Nr. 6801
Postscheckkonto: Hamburg 201642

سند شماره ۱: جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ، ۱۹۱۳

Doppel 5530

Freie und Hansestadt Hamburg
Bezirksamt Hamburg-Nord
Bezirksbauamt-Ortsamt Bs-Uhl
Bauprüfabteilung -Bauprüfung

Anschrift Hamburg 33
Poppenhusenstr. 4
Akten-Nr. 16049 / ____

Bei Eingaben ist vorstehende Akt.-Nr. anzugeben

Baugenehmigungsbescheid

Nr. 14386 / ____

An den

Verein der Förderer einer
Iranisch-Islamischen Moschee

Hamburg 1
Bellindamm 9

Auf Grund des § 5 der Baupolizeiverordnung der Freien und Hansestadt Hamburg vom 8. Juni 1938 wird dem

Verein der Förderer einer Iranisch-Islamischen Moschee unbeschadet der Rechte anderer,

die Genehmigung erteilt, auf dem Grundstück Schöne Aussicht 36

eingetragen im Grundbuch von Uhlenhorst

Band 58 Bl.-Nr. 2286 nach den beiliegenden, mit Genehmigungsvermerk versehenen Bauvorlagen (Baubeschreibung, Zeichnungen und Berechnung) Nr. 55/3-13 Doppel

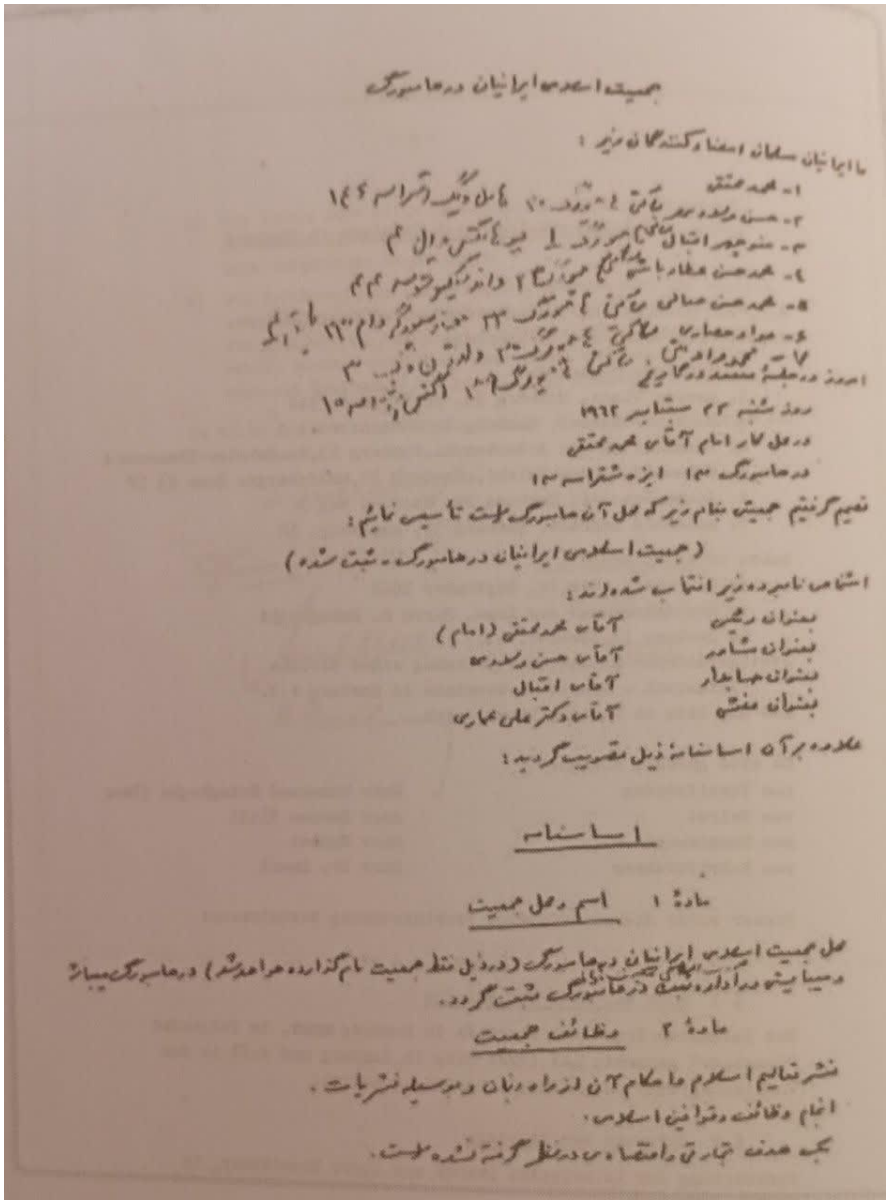
eine Moschee zu errichten.

1. Dieser Genehmigungsbescheid mit den genehmigten Bauvorlagen muß vom Beginn der Bauarbeiten an auf der Baustelle zur Einsicht bereitgehalten werden. Die grünen Eintragungen in den mit Stempel versehenen Bauvorlagen sind bei der Bauausführung zu beachten.
2. Jede Abweichung von den mit Genehmigungsvermerk versehenen Bauvorlagen bedarf einer besonderen Baugenehmigung. Diese Baugenehmigung ist vor Beginn der Arbeiten einzuholen.
3. **Der Baubeginn** ist der Bauprüfabteilung, dem zuständigen Bezirksschornsteinfegermeister und der zuständigen Berufsgenossenschaft **3 Tage vor Beginn der Arbeiten** unter Angabe der Baustelle schriftlich anzuzeigen. Ferner sind der Bauprüfabteilung vor Beginn der Bauarbeiten die Namen des Unternehmers, des Bauleiters, des verantwortlichen Bauleiters der Stahlbetonarbeiten und dessen örtlichen Vertreters, des Herstellers der Stahlbeton-Fertigbauteile, sowie derjenigen Personen, die mit der Durchführung der Bauarbeiterschutzvorschriften beauftragt sind, anzuzeigen; jeder Wechsel ist sofort mitzuteilen.
4. Alle baulichen Anlagen sind nach den anerkannten Regeln der Baukunst und des Handwerks so herzustellen, daß sie die ihrem Zweck entsprechende Festigkeit, Standsicherheit, Brandsicherheit, Benutzbarkeit und Dauerhaftigkeit haben.
   Bei der Ausführung des Bauvorhabens sind insbesondere zu beachten:
   a) die Vorschriften der Baupolizeiverordnung der Hansestadt Hamburg vom 8. Juni 1938,
   b) die technischen Baupolizeibestimmungen für das Gebiet des Landes Hamburg vom August 1937 mit Ergänzungen und Änderungen,
   c) die Verordnung über den Schutz der Bauarbeiter vom 30. Mai 1921 mit Änderungen vom 29. Juni 1927, 22. März 1929 und 14. Juni 1933 und Anhängen sowie die hierin enthaltenen Richtlinien für Abbruch- und Einreißarbeiten.
5. Die Rohbaubesichtigung ist vom Bauherrn schriftlich bei der Bauprüfabteilung zu beantragen, sobald der Bau in seinen Tragteilen vollendet ist. Eine Bescheinigung des Bezirksschornsteinfegers über die Dichtheit der Schornsteinanlage (Bescheinigung „A") ist beizufügen.
6. Die Gebrauchsbesichtigung ist unter Vorlage des Abnahmescheines für die Entwässerungsanlage nach Fertigstellung zu beantragen. Vor Aushändigung des Gebrauchsscheines dürfen das Gebäude oder die Räume nicht in Benutzung genommen werden. Über den gebrauchsfähigen Zustand der Schornsteinanlage einschließlich etwaiger Gasschornsteine ist eine Bescheinigung des Bezirksschornsteinfegers (Bescheinigung „B") vorzulegen.
7. Der Genehmigungsbescheid verliert seine Gültigkeit, wenn innerhalb Jahresfrist nach seiner Aushändigung mit dem Bau nicht begonnen oder wenn der begonnene Bau ein Jahr lang unterbrochen wird.

Bitte wenden

Form. 17a 3000 1 60 Hallerath J. G. Wundt 60147

سند شماره۲: مجوز ساخت مسجد از شهرداری هامبورگ، دهه ۱۳۱۰ش

جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ

ما ایرانیان مسلمان امضاء کننده ذیل

۱- محمد محقق
۲- حسن رسدسی
۳- منوچهر اقبال
۴- محمد حسن عطار
۵- محمد حسن صافی
۶- عباد حسابی
۷- محمود عمادی

امروز در جلسه منعقده در محل

روز شنبه ۲۲ سپتامبر ۱۹۶۲
در محل کار امام آقای محمد محقق
در هامبورگ ۱۳ ایزه شتراسه ۱۳

تصمیم گرفتیم جمعیتی بنام زیر که محل آن هامبورگ باشد تاسیس نمائیم:

(جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ - ثبت شده)

اشخاص نامبرده زیر انتخاب شده‌اند:

بعنوان رهبر	آقای محمد محقق (امام)
بعنوان مشاور	آقای حسن رسدسی
بعنوان حسابدار	آقای اقبال
بعنوان منشی	آقای دکتر علی عمادی

علاوه بر آن اساسنامه ذیل تصویب گردید:

اساسنامه

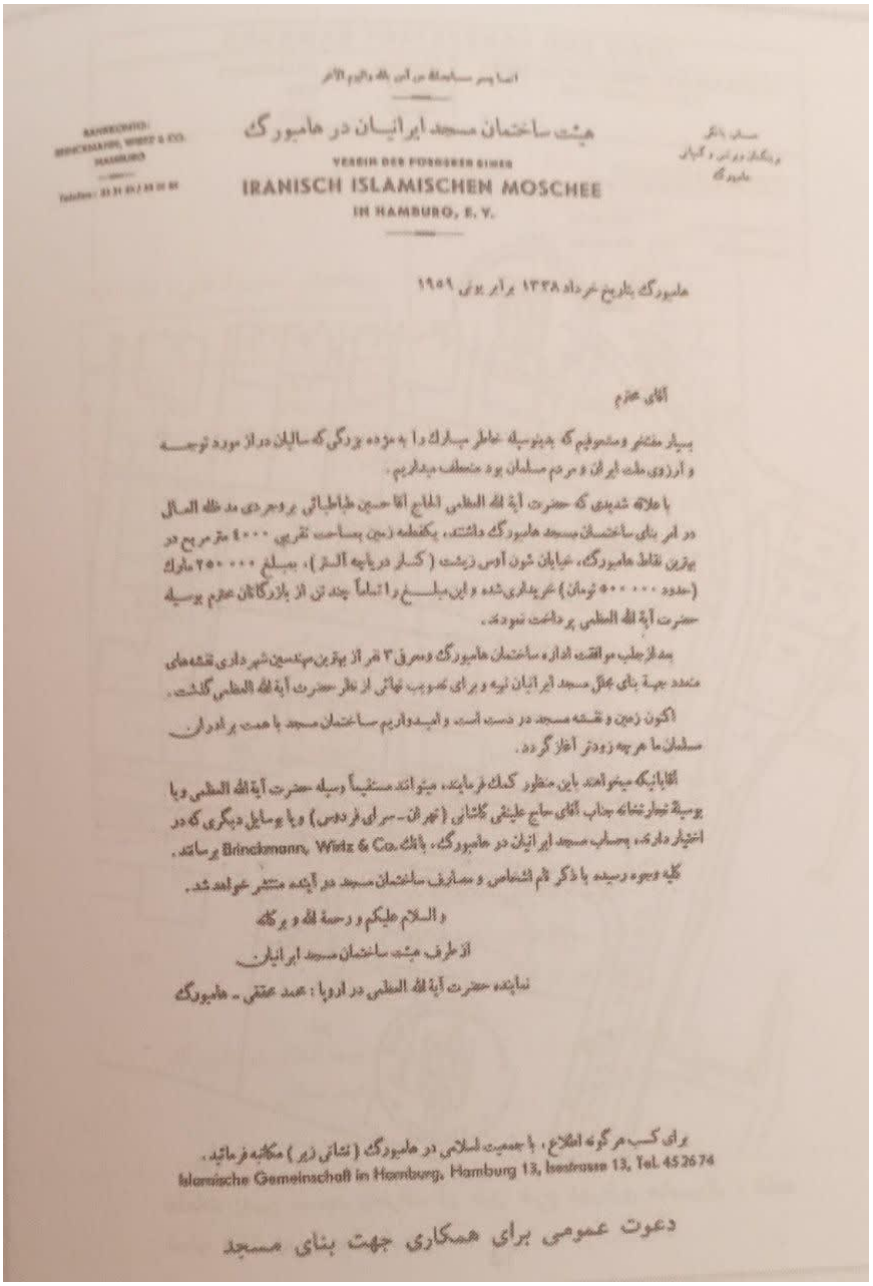
مادهٔ ۱ اسم و محل جمعیت

محل جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ (در ذیل فقط جمعیت نام گذارده خواهد شد) در هامبورگ میباشد و میتواند در آلدرف شعبه در هامبورگ ثبت گردد.

مادهٔ ۲ وظائف جمعیت

نشر تعالیم اسلام و احکام آن از راه بیان و توسط نشریات.
انجام وظائف و قوانین اسلامی.
کمک همدیگر در تجارت و اقتصاد و در نظر گرفته شده است.

سند شماره۳: اساسنامه و صورت‌جلسه جمعیت اسلامی ایرانیان در هامبورگ، ۱۳۳۸ /۱۹۵۹

هیئت ساختمان مسجد ایرانیان در هامبورگ

VEREIN DER FÖRDERER EINER
IRANISCH ISLAMISCHEN MOSCHEE
IN HAMBURG, E. V.

هامبورگ بتاریخ خرداد ۱۳۳۸ برابر یونی ۱۹۵۹

آقای محترم

بسیار مفتخر و مشروفیم که بدینوسیله خاطر مبارک را به مژده بزرگی که سالیان دراز مورد توجه و آرزوی ملت ایران و مردم مسلمان بوده متعطف میداریم.

با علاقه شدیدی که حضرت آیة الله العظمی الحاج آقا حسین طباطبائی بروجردی مدظله العالی در امر بنای ساختمان مسجد هامبورگ داشتند، یکقطعه زمین بمساحت تقریبی ۴۰۰۰ متر مربع در بهترین نقاط هامبورگ، خیابان شون آوس زیشت (کنار دریاچه آلستر)، بمبلغ ۲۵۰۰۰۰ مارک (حدود ۵۰۰۰۰۰۰ تومان) خریداری شده و این مبلغ را اساساً چند تن از بازرگانان محترم بوسیله حضرت آیة الله العظمی پرداخت نموده‌اند.

بعد از جلب موافقت، اندازه ساختمان هامبورگ و معرق ۳ نفر از بهترین مهندسین شهرداری نقشه‌های متعدد جهة بنای عالی مسجد ایرانیان تهیه و برای تصویب نهائی از نظر حضرت آیة الله العظمی گذشت.

اکنون زمین و نقشه مسجد در دست است و امیدواریم ساختمان مسجد با همت برادران مسلمان ما هرچه زودتر آغاز گردد.

اگرایرانیکه میخواهند باین منظور کمک فرمایند، میتوانند مستقیماً وسیله حضرت آیة الله العظمی و یا بوسیلهٔ نمایندگی جناب آقای حاج علینقی گلشائی (تهران - سرای فردوس) و یا بوسایل دیگری که در اختیار دارند، بحساب مسجد ایرانیان در هامبورگ، بانک Brinckmann, Wirtz & Co. پردازند.

کلیه وجوه رسیده با ذکر نام اشخاص و مصارف ساختمان مسجد در آینده منتشر خواهد شد.

والسلام علیکم و رحمة الله و برکاته

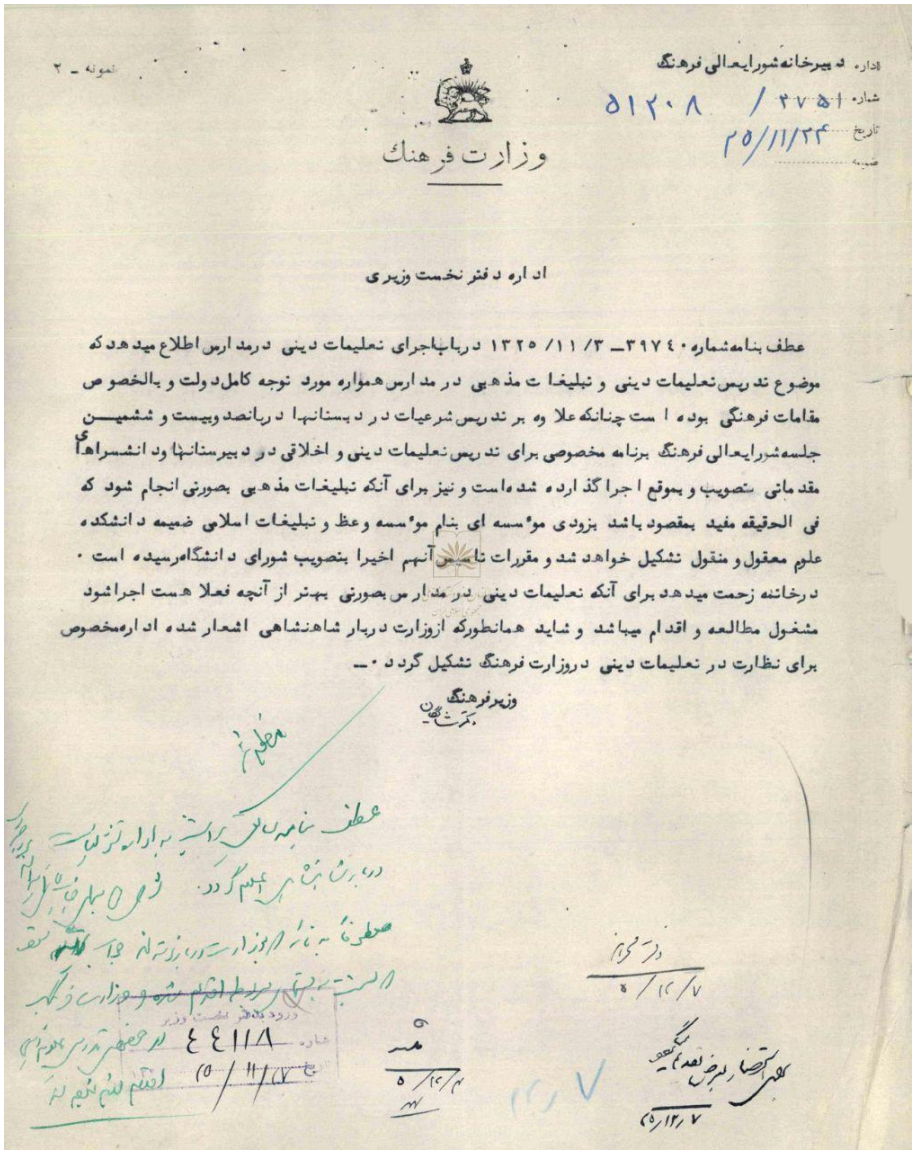
از طرف هیئت ساختمان مسجد ایرانیان

نماینده حضرت آیة الله العظمی در اروپا: محمد محقق - هامبورگ

برای کسب هرگونه اطلاع، با جمعیت اسلامی در هامبورگ (نشانی زیر) مکاتبه فرمائید.
Islamische Gemeinschaft in Hamburg, Hamburg 13, Isestrasse 13, Tel. 45 26 74

دعوت عمومی برای همکاری جهت بنای مسجد

سند شماره ۴: نامه هیئت ساختمان مسجد ایرانیان در هامبورگ، ۱۳۳۸ / ۱۹۵۹

اداره دبیرخانه شورایعالی فرهنگ
شماره ۵۱۲۰۸ / ۲۷۵۱
تاریخ ۲۵/۱۱/۲۴
ضمیمه

نمونه ـ ۲

وزارت فرهنگ

اداره دفتر نخست وزیری

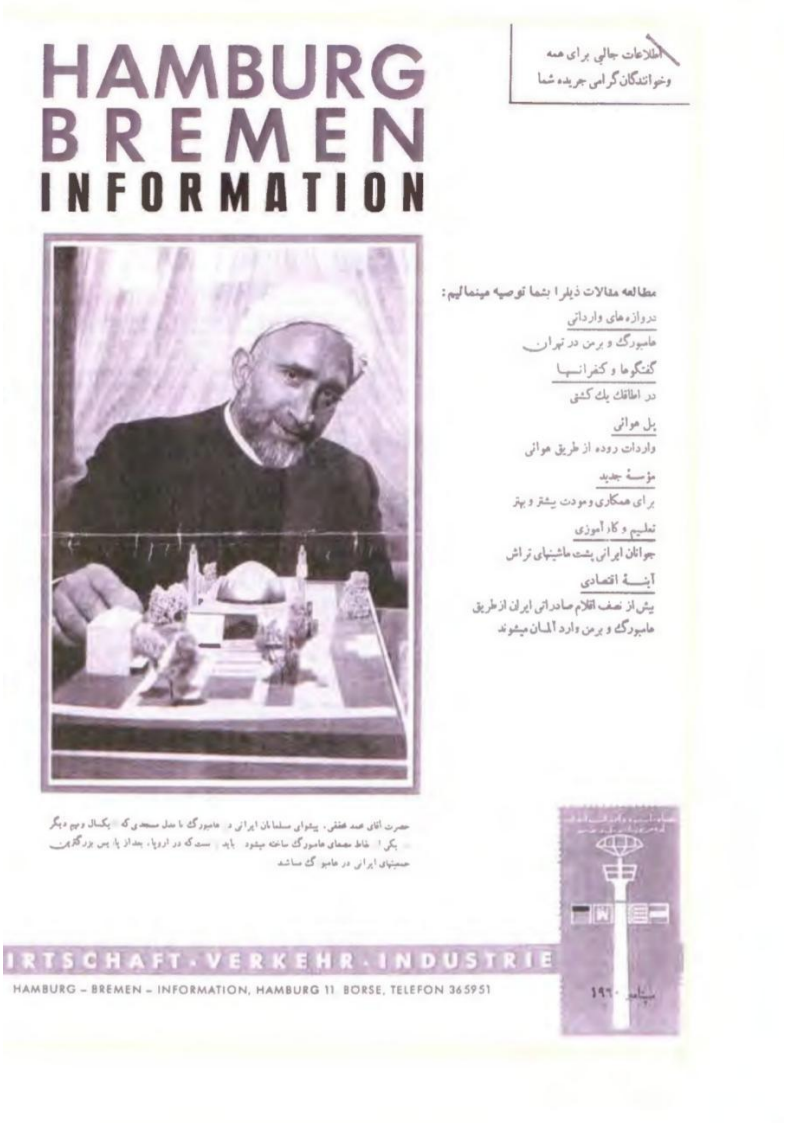
عطف بنامه‌شماره ۳۹۷۴۰ ـ ۳/ ۱۱/ ۱۳۲۵ درباب اجرای تعلیمات دینی درمدارس اطلاع میدهد که موضوع تدریس تعلیمات دینی و تبلیغات مذهبی در مدارس همواره مورد توجه کامل دولت و بالخصوص مقامات فرهنگی بوده است چنانکه علاوه بر تدریس شرعیات در دبستانها دربانصد وبیست و ششمین جلسه شورایعالی فرهنگ برنامه مخصوصی برای تدریس تعلیمات دینی و اخلاقی در دبیرستانها و دانشسراهای مقدماتی تصویب و بموقع اجرا گذارده شده است و نیز برای آنکه تبلیغات مذهبی بصورتی انجام شود که فی الحقیقه مفید بمقصود باشد بزودی مؤسسه ای بنام مؤسسه وعظ و تبلیغات اسلامی ضمیمه دانشکده علوم معقول و منقول تشکیل خواهد شد و مقررات تأسیس آنهم اخیرا بتصویب شورای دانشگاه رسیده است . درخاتمه زحمت میدهد برای آنکه تعلیمات دینی در مدارس بصورتی بهتر از آنچه فعلا هست اجرا شود مشغول مطالعه و اقدام میباشد و شاید همانطورکه ازوزارت دربار شاهنشاهی اشعار شده اداره مخصوص برای نظارت در تعلیمات دینی دروزارت فرهنگ تشکیل گردد .ـ

وزیر فرهنگ

معظم

عطف نامه‌ی ... اداره ... دوره ... شد ... وزارت ... شماره ۴۱۱۸ ... ۵/۱۱/۲۷ ... ۵/۱۲/۲۷ ... ۷/۱۲/۵

سند شماره ۵: سندرسمی وزارت فرهنگ به تاریخ ۲۴ بهمن ۱۳۳۵

سند شماره۶: روی جلد یک نشریه اقتصادی فارسی زبان هامبورگ از استاد محققی ۱۹۶۰ م

مرکز اسلامی هامبورگ
Islamisches Zentrum Hamburg

بسم الله الرحمن الرحیم

Ehrentafel

„Wer den Menschen keine Dankbarkeit zeigt, der ist auch Gott gegenüber undankbar."

Sehr geehrter Herr Seyed Ahmad Khaligh Tehrani

Heute vor 50 Jahren versammelten sich gottsuchende Gläubige um eine Moschee zu gründen, welche noch lange Jahre danach ein Zentrum der Spiritualität, Aufklärung und Liebe zu Gott sein sollte. Nun ist ein halbes Jahrhundert seither vergangen und die wunderschöne Imam Ali (a.s.) Moschee überblickt die Alster mit ihrer ganzen Pracht, und ist auch Zeuge der reinen Bittgebete und dem Geflüster der Herzen der Betenden, empfängt die Bürger der Stadt und Gäste verschiedenster Nationalitäten und Religionen.

Wir danken Gott, dass diese Moschee – die von den deutschen Bürgern „die himmelblaue Moschee" genannt wird – all diese Jahre lang und mitten in so vielen, verschiedenen Weltanschauungen und Überzeugungen, immer den wahren Islam repräsentiert und zu ihm aufgerufen hat, und zwar immer fern von jeglichem Extremismus. Es ist diesem Zentrum gelungen, einen vernünftigen, moderaten, spirituellen und freiheits- und wahrheitsliebenden Islam vorzustellen.

Wir bedanken uns hiermit für ihre ehrlichen Bemühungen, diese Moschee und dieses große, göttliche Zentrum über die Jahre zu bebauen. Zweifelsohne ist die Belohnung, die Gott für die Frommen und Wohltätigen aufbewahrt, noch höher und wertvoller.

Reza Ramezani
Imam und Leiter des Islamischen Zentrums Hamburg

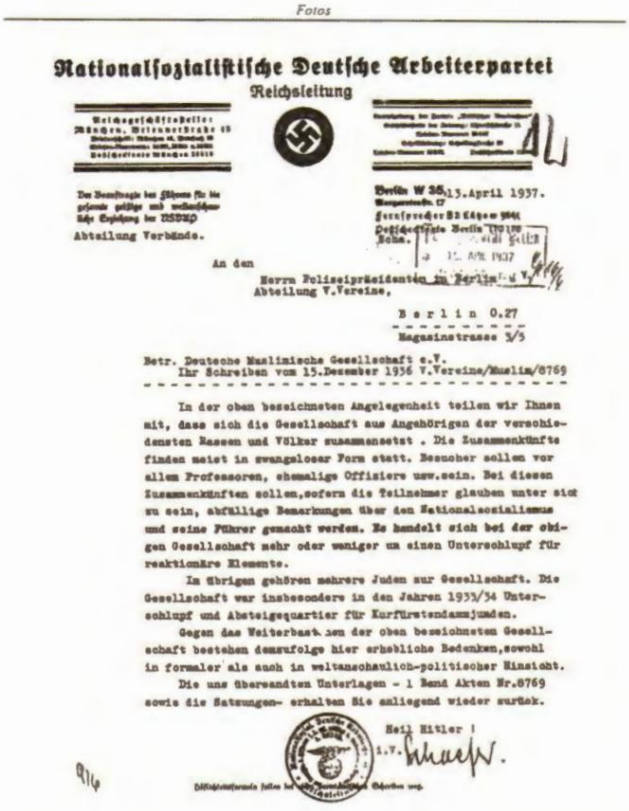
BLAUE MOSCHEE
www.BlaueMoschee.de

Islamisches Zentrum Hamburg e.V.
Schöne Aussicht 36
D-22085 Hamburg

Tel.: (040) 229 486 10,
221 220 & 221 240
Fax: (040) 220 41 40

www.izhamburg.com
info@izhamburg.com

سند شماره ۷: تقدیر از پیش کسوتان مسجد هامبورگ در جشن پنجاهمین سال تأسیس

Fotos

Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

Reichsleitung

Abteilung Verbände.

Berlin W 35, 13. April 1937.

An den

Herrn Polizeipräsidenten in Berlin

Abteilung V.Vereine,

Berlin 0.27

Magazinstrasse 3/5

Betr. Deutsche Muslimische Gesellschaft e.V.
Ihr Schreiben vom 15.Dezember 1936 V.Vereine/Muslim/8769

In der oben bezeichneten Angelegenheit teilen wir Ihnen mit, dass sich die Gesellschaft aus Angehörigen der verschiedensten Rassen und Völker zusammensetzt . Die Zusammenkünfte finden meist in zwanglosser Form statt. Besucher sollen vor allem Professoren, ehemalige Offiziere usw.sein. Bei diesen Zusammenkünften sollen,sofern die Teilnehmer glauben unter sich zu sein, abfällige Bemerkungen über den Nationalsozialismus und seine Führer gemacht werden. Es handelt sich bei der obigen Gesellschaft mehr oder weniger um einen Unterschlupf für reaktionäre Elemente.

Im Übrigen gehören mehrere Juden zur Gesellschaft. Die Gesellschaft war insbesondere in den Jahren 1933/34 Unterschlupf und Abteigequartier für Kurfürstendammjuden.

Gegen das Weiterbest.nen der oben bezeichneten Gesellschaft bestehen demzufolge hier erhebliche Bedenken,sowohl in formaler als auch in weltanschaulich-politischer Hinsicht.

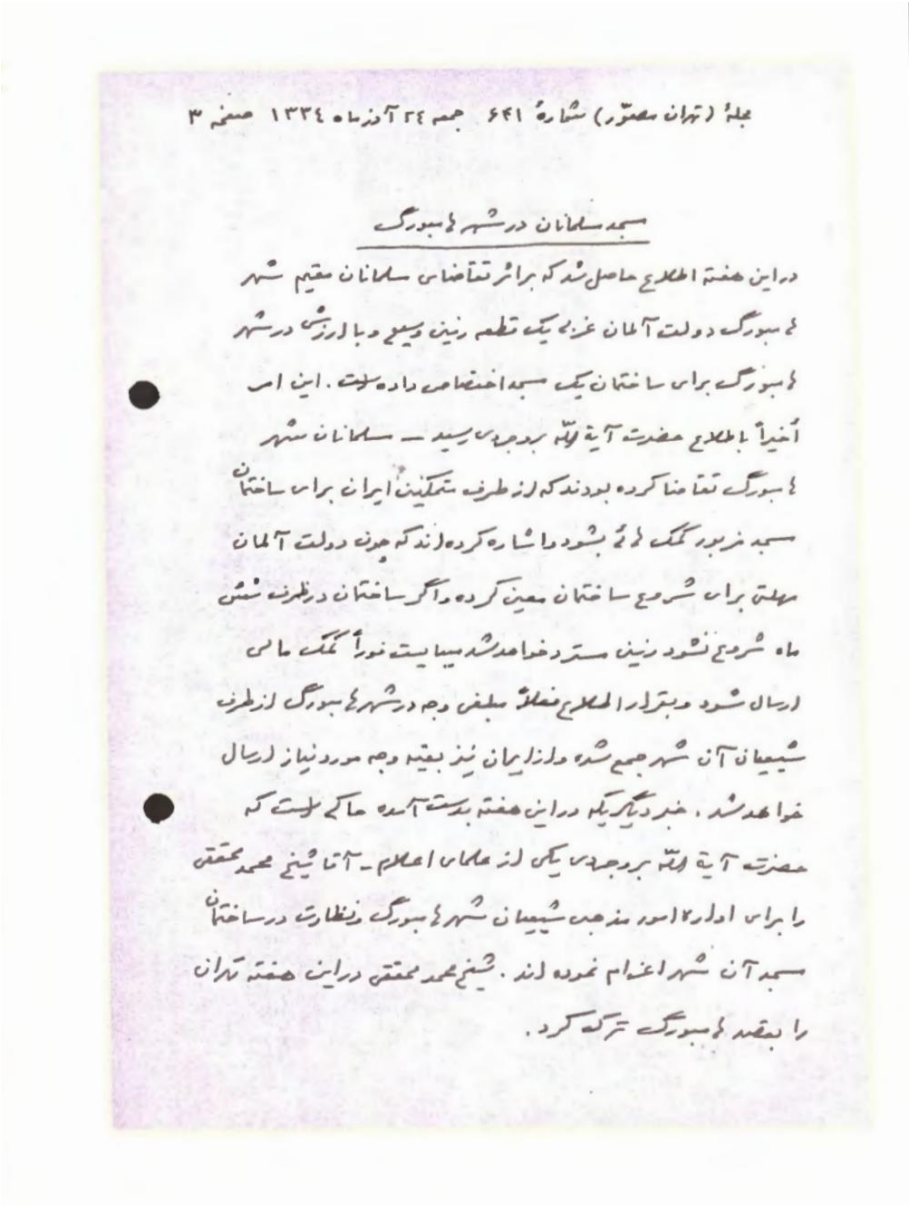
Die uns übersandten Unterlagen - 1 Band Akten Nr.8769 sowie die Satzungen- erhalten Sie anliegend wieder zurück.

Heil Hitler !

i.V.

(Abbildungsnachweis: Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam, Pr. Br. Rep. 30 Berlin C Tit. 148B, Nr. 1350)

سند شماره ۸: درباره جلسات مسلمانان و انتقادات آنها به نازی‌ها ۱۹۳۷ م

مجلهٔ (تهران مصور) شمارهٔ ۶۴۱ جمعه ۲۴ آذرماه ۱۳۳۴ صفحه ۳

مسجد سلمانان در شهر هامبورگ

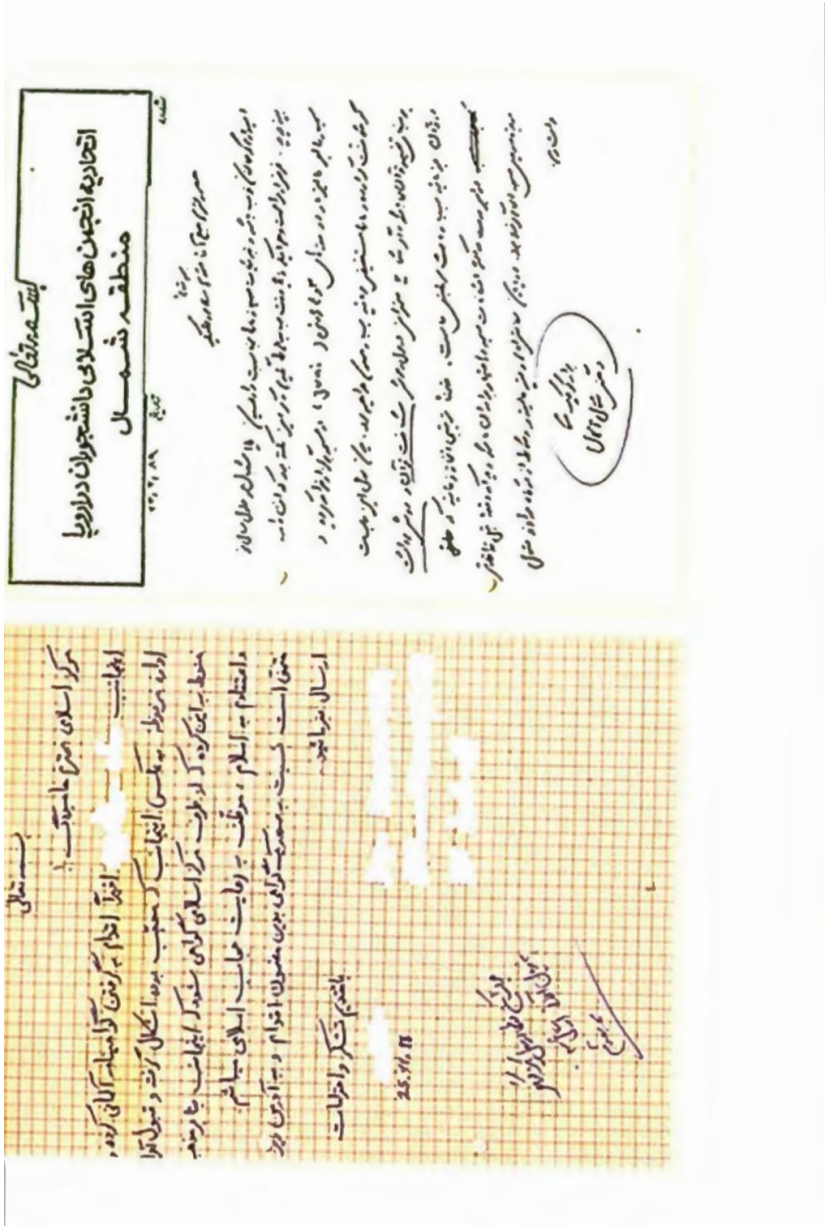
در این هفته اطلاع حاصل شد که بر اثر تقاضای سلمانان مقیم شهر هامبورگ دولت آلمان غربی یک قطعه زمین وسیع و با ارزشی در شهر هامبورگ برای ساختمان یک مسجد اختصاص داده است. این امر اخیراً باطلاع حضرت آیة الله بروجردی رسید ـ سلمانان شهر هامبورگ تقاضا کرده بودند که از طرف متمکنین ایران برای ساختمان مسجد مزبور کمک لازم بشود و اشاره کرده اند که چون دولت آلمان مهلت برای شروع ساختمان معین کرده و اگر ساختمان در ظرف شش ماه شروع نشود زمین مسترد خواهد شد بنابراین فوراً کمک مالی ارسال شود و بنا بر اطلاع فعلاً مبلغ دو میلیون ریال در شهر هامبورگ از طرف شیعیان آن شهر جمع شده و از ایران نیز بقیه وجه مورد نیاز ارسال خواهد شد. خبر دیگری که در این هفته بدست آمده حاکی است که حضرت آیة الله بروجردی یکی از علمای اعلام ـ آقای شیخ محمد محقق را برای اداره امور مذهبی شیعیان شهر هامبورگ و نظارت در ساختمان مسجد آن شهر اعزام نموده اند. شیخ محمد محقق در این هفته تهران را بقصد هامبورگ ترک کرد.

سند شماره ۹: فعالیت‌های جمعیت اسلامی در نشریات ایران ۱۳۳۴ (۱۹۵۵ م)

کتاب‌های چاپ‌شده به زبان آلمانی

	عنوان کتاب		تألیف، ترجمه، ویرایش	انتشارات	تاریخ	تعداد صفحه	شماره شابک	قیمت (یورو)	تصویر روی جلد
	فارسی	آلمانی							
۱	نامه‌ی حضرت علی ﷺ به مالک‌اشتر در مورد نحوه‌ی حکومت مصر	Der Regierungs-auftrag Imam Alis an Malik al-Aschtar	Imam Ali (a.s.)	IZH	1981	35	-----	3,-EUR	
۲	از کجا شروع کنیم؟	Wo fangen wir an?	Dr. Ali Schariati	IZH	1982	35	-----	3,-EUR	
۳	مقایسه‌ی تصویر انسان در مارکسیسم، دیگر اندیشه‌های غربی و اسلام	Das Menschen-bild im Marxis-mus, in anderen abendländischen Denkschulen und im Islam	Dr. Ali Schariati	IZH	1983	86	-----	3,-EUR	
٤	حج	Hadsch	Dr. Ali Schariati	IZH	1983	144	-----	5,-EUR	
٥	پایه‌ها و اصول اسلام	Grundsätze des Islam	Ayatollah Beheschti	IZH	1984	20	978-3-925165 - 26 - 9	2,-EUR	

سند شماره ۱۰: بخشی از کتب مرکز اسلامی هامبورگ و آکادمی اسلامی آلمان، ۱۹۸۰

سند شماره ۱۱: مکاتبه دانشجویان با مرکز و سند موضوع حجاب در دوران مسئولیت آقای مقدم

نخست وزیری
سازمان اطلاعات و امنیت کشور
س.۱۰.و.۱.ک

گیرنده .....
فرستنده .....
شماره عطف / پیرو .....
پیوست .....

تاریخ .....
شماره .....
شماره پرونده گیرنده .....
شماره پرونده فرستنده .....

گزارش

موضوع دعوت امریکائیان از سفیهائیان جهت شرکت در کنفرانس ادیان

محترما بعرض میرساند

بموجب اطلاعیه واصله شماره ۲-۳-۹۲۶-۴-۲۴ / ۱۱ / ۳۸ یکی از نزدیکان آیت اله بروجردی اظهار نموده بشرح :

بآیت اله بروجردی اطلاع رسیده است مقامات امریکائی از سفیهائیان دعوت نموده اند که نماینده ای جهت شرکت در کنفرانس ادیان که در امریکا منعقد خواهد گشت اعزام دارند واین امر نارضایتی وعصبانیت شدیدی در حوزه علمیه قم وخصوصا آیت اله بروجردی نسبت بامریکائیها ایجاد کرده ودستوری برای تبلیغات علیه امریکا در محافل روحانی ومذهبی شده است .

مراتب ازساواک قم استفسار گزارش رسیده ازساواک مذکور مفاد اطلاعیه را تائید واضافه نموده که آیت اله بروجردی آقایان مرتضی حائری وآقای فلسفی واعظ را تعیین نموده اند که بامریکا بروند ودفع مذهب اسلام وفرقه شیعه اثنی عشری تبلیغات لازمه را بنمایند مراتب ازنظر استحضار ومعروض صدور هرگونه دستور منوط باوامر عالی است ـ

نشاط

سند شماره ۱۲ : گزارش ساواک از اعزام حجه الاسلام فلسفی به آمریکا توسط آیت الله بروجردی برای شرکت در کنفرانس ادیان در سال ۱۳۳۸